

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԱ. ՏԱՐԻ 1937

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄ

Մ Ի Ո Ն

ՅԱՆՎԱՆԻՆԻՑ 1937 ՅԱՐԲՈՑ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. —

Մ. Արք. Աղաւնուհի. — Հայերէն շուարուք	76
Թառը Տէրէմ վէպին մէջ.	
Ծովակալան. — Մնացորդաց գիրքերուն հին հայ	109
Թարգմանութիւնները.	
Մ. Ե. Ն. Թարգմ. — Յովհաննու Աւետա-	146
նիս վաւերականութիւնը.	
Խ. Պ. Գաւառ. — Հայերէնի հարցեր.	156
Հինա Լէվի. — Յաւելածական նոթ մը	
Մ. Խորենացիի թուականի մասին.	222
Ն. Աղեց. — Մ. Խորենացոյ վերաբերմամբ	
Հ. Լէվիի նոթի մասին.	224
Ս. Տ. Մ. Գրիգորեան. — Երախայրիք Հայ-	247
կական Տպագրութեան.	

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. —

Նոր Տարի, նոր կեանք.	4
Աշխարհաբար Աստուածաշունչը.	33
Բուն վերքը.	65
«Զատիկ մեր...»	97
Կրկնազատիկ.	134
Անհրախ փութկոտութիւն.	165
Մեծ հոգը.	197
«Երկու քն ի մի».	229
Շատ ճիշդ մտածում մը.	261
Բարեկարգութիւն Հայ եկեղեցւոյ.	298
Առաջին քայլը.	325
Հուր օրերու ժամերգութեան մասին.	357

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ. —

Արեւն Երկար. — Մարեցաւ կանթեղին մէջ	46
պլպլուն.	
Երբ անցնիս.	147
Սեւ հացին համը.	147
Դիթերգ.	238
Հաղորդութիւն.	370
Տունը.	370
Յղիվարդ. — Ենունդ.	14
Թ. — «Զարթուցեալքս»...	75
Թ. Ե. Գ. —	
Vencent Muselle. — Երբ ընդհուպ... Երբ արդէն.	51
» » » Բայց այն թռչուններն...	51
Jean Aicard. — Մարիամ Մագդաղինացի.	266
» » » Մարիամ եւ Մարթա.	341
Լիւնը Էռաճանեան. — Հոգիւ Աստղը.	179
» » » Հայ լեզուի պանծացումը.	217
Մ. Ս. Կիւրեան. — Արեւազալ (Թրգմ.)	108
Ե. Ս. Պէրպէրեան. — Մ. Ենունդ կամ Խոր.	
հուրը նորաստեղծման (Տրամախօսութիւն).	16
Ս. Ծափունեան. — Իրիկնային.	238
Վահան Թէրէնեան. — Գերեզմանք.	316

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ. —

Գ. — Հոգեւոյ Տ. Բարգէն Կաթողիկոս. 10, 47, 104, 175, 213, 337, 366

ԿՐՈՆԱԿԱՆ. —

Թ. Ե. Գ. — Աստուծոյ ծառայելը պարտա-	
կանութեան կեանքին է.	7
Ստուեր եւ յոյս.	8
Գրիստոնէական կատարելութիւն.	70
Յարութեան վկայութիւնը.	71
Մարդկային լեզուն.	100
Տաճար հոգեւոր.	101
Իր յոյսին մէջ.	139
Օրինակի դասը.	170
«Աստուած յոյս է».	171
Վերելքի գաղտնիքը.	231
«Որդիք Աստուծոյ».	232
Հաւատքը աղբիւր համարձակութեան	
առ. Աստուած եւ պատմութեան չա-	
րին յաղթելու.	233
«Տոտածը».	264
Ազոթոգը.	265
«Ոչ առանց արեան».	328
Հաւատքի կեանքին բարոյացուցիչ ար-	
դիւնքները.	329
«Օրէնք Տեղւոյն կենաց».	362
Բուն քրիստոնէական հաւատքը.	363

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ. —

Ա. Ալպոյանեան. — Գրիգոր Կեսարացի Գա-	
որիարք եւ իր ժամանակը. 28, 88, 119, 190,	
253, 351, 380	

148-98 19348ահ

ՀԱՅՐԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ. —

Մեսրոպ Մազիսեան Արեւսպ. — Պատմական տեղեկութիւններ Հայաստանի հողերի ոռոգման մասին. 24, 82, 115

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ. —

Թ. — «Պատմութիւն Հայ Կենսաբիոյ», Արշակ Ալաօյանց. 268
Ալիք. — Ժողովածու «Ալիք» թերթի հնգամեակի առթիւ. 317
Արսնասէրի Յուշագիրք», Ն. Աղաբեկյան. 318
Եղիշէ Վրդ. եւ իր Պատմութիւն Հայոց Պատերազմին», Հ. Ներսէս Վ. Ակինեան. 343
«Տատիանի Համարարարութիւն եւ հայերէն աւետարաններու առաջին թարգմանութիւնը», Հ. Պօղոս Էսապայեան. 344
«Մովսէս Գ. Կաթողիկոս Տաթևացի, Հայոց Կաթողիկոսն եւ իր ժամանակը», Հ. Ներսէս Վ. Ակինեան. 371
Մ. Ե. — «Զուարթնոց» Տարեգիրք. 256
Յ. Օսական. — Գիրքերու քովն ի վեր. «Զորավանք», Սար. Սահակեան. «Զորահաւոր Գարուն», Ա. Սեմա.
«Արեւադաշ», Բիւզանդ Թօփայեան: 59

ՊԱՂԵՍՏԻՆԱԳՐԱԿԱՆ. —

Յորդանանի ակիրք. 235
Յորդանան գետը. 310

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. —

Արուսազդ Արեւսպ. — Հայէպի Հոգեւոր. 186
Դեռզդ Մարդեան. — Պատմական վաւերագիրներ Պէհրամ էլ-էրմէնիի մասին. 153, 184, 287
Մկրտիչ Արք. Աղաւնուհի. — Երուսաղէմի հայ եպիսկոպոսի մը յիշատակի մէկ զործը. 148
Երուսաղէմի եւ շրջակայից մերտութեան աւազանները. 219, 239, 278
Վարդան Վրդ. Մարաթացի կամ Այգեկցի. 345
Ներսէս Արեւսպ. Լամբրոնացի. Յովհաննու Յայտնութեան թարգմանիչ եւ ակնաւանդ երուսաղէմի Բ. Գ. առման. 380
Միւն Վրդ. Մամուկեան. — Հայ երուսաղէմ. (Արաբական շրջան). 243, 282

ՍՈՒՐԲ ԳՐԱԿԱՆ. —

Մ. Ն. Ն. (Հայացոյց). — Երաժշտութիւնը հին հրէից մօտ. 72
Գաղաքավարութիւնը Ս. Գրոց մէջ. 103
Աղը Ս. Գրոց մէջ. 144
Բառախաղերը Ս. Գրոց մէջ. 145
Փոքրիւր կամ Վիճակաց տօնը հին հրէից մօտ. 172

Երախայրեաց ընծայարեութիւնը հին օրէնքի մէջ. 173
Ճաշատեղանները հին հրէից մօտ. 210
Հռովմայեցի դատաւորները կամ զործակալները Հրէաստանի մէջ. 211
Ապատանի քաղաքները Հին Կառկարանի մէջ. 336
Նահապետական հիւրասիրութիւնը ի հնունդ եւ այսօր. 364

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ. —

ՅՈՒՆՈՒՄ. — Ամսօրեայ լուրեր. 32
ՓԵՏՐՈՒՄ. — » » 64
ՄԱՐՏ. — » » 95
ԱՊՐԻԼ. — » » 124
ՄԱՅԻՍ. — » » 161
ՅՈՒՆԻՍ. — » » 195
ՅՈՒԼԻՍ. — » » 228
ՕԳՈՍՏՈՍ. — » » 258
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ. — » » 291
ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ. — » » 323
ՆՈՅԵՄԲԵՐ. — » » 355
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ. — » » 387

ՏԽՐՈՒՆԻ. —

Հաճգիտ Տ. Բարթողիմէոս Ե. Վրդ. Թագաճնանի. 126
Մահազրուիւն Տ. Համազասպ Վրդ. Հազարեանի. 163
Մահազրուիւն Տիար Գրիգոր Միսայեանի. 164
» » Վարդան Բարուկեանի. 356

ՔԱՐՈՁՔ. —

Աղիօժ Վրդ. Տէրաւրեան. — Կենսքի ներկայ տագնապին խորքը. 206
Երանի սգաւորաց զի նորս միւթարհացն. 308
Զգօն Վրդ. Տ. Յակոբեան. — Անտեսուած զօրութիւնը. 44
Թ. Ե. Գ. — Բաժակին խորհուրդը (խօսուած Ս. Դիւղարի տօնին). 40
Միւն Վրդ. Մամուկեան. — Մահ եւ յաւիտենական կեանք. 330

ՔՆՆԱԽՕՍԱԿԱՆ. —

Միք. Կիւրճեան. — Քննական Տեղեկագիր Ե. Օշականի «Արեւմտահայ գրականութիւնն ու վաճառ թէրեւան» երկի մասին. 79
Ն. Աղաբեկյան. — Քննական Տեղեկագիր ի մասին Ս. Կանայիսի «Բաջանց Գուն» (Արշակունիք) ժողովրդական վէպի. 20, 52

ԿՈՆԴԱԿՔ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

Վասն կարգելոյ զտօն Սրբոց Թարգմանչաց վարդապետաց «Տօն Ազգային եւ Եկեղեցական ի յիշատակ զիւտի նշանագրաց հայոց եւ Թարգմանութեան Ս. Գրոց».	2
Վասն Բարեկարգութեան Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ.	293
Հայրապետական սրբատառ կոնդակին աշխարհաբարը.	296
Ջեկուցումն Հայոց Եկեղեցու Բարենորոգութեան մասին.	301

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼԻՔ. —

Ներսէս Աշտարակեցիի քանի մը կոնդակները (հրատ. Կ. Յ. Բասմաճեան).	181
Գահը, Գահակալը, Գահատէրը.	1
Գահն ու Թագը.	133
Պաշտօնական յայտարարութիւն.	128

Կանոնագրութիւն Սրբոց Թարգմանչաց-Գուրեան զրական մրցանակի.	129
Ողջոյնի պատգամ.	136
Խսկապէս բարի լուր մը.	138
Ջատկի ուխտաւորութիւնը.	160
Խմբ. — Նօթք եւ Նիշք.	158, 226
Հարց պատասխանիք.	94
Ծայրագոյն Արեւելքի Հովիւը.	159
Լուրեր Ծայրագոյն Արեւելքի հայութեանէն.	195, 260, 291
Նուէրներ.	32
Նուիրատուութիւններ.	388
Նոր վարդապետներ.	387
Խորհուրդ եւ խօսք.	50, 103, 146, 242, 373
Ի տեղեկութիւն.	205
Ջերմ շնորհաւորանք.	209
Ա. Վ. — Հաւատքի եւ մտածման ցօլեր.	9, 19, 174, 216, 290, 322, 379
Թ. — Մխիթարեան կրկին յորելեաններ.	319
Էտիկայութիւնի Համաժողովը եւ Հայ պատգամաւորներ.	321

Proprietor — His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem Armenian Patriarchate, Jerusalem.

Editor — Father Shenorhk Kaloustian. Armenian Convent, Jerusalem.

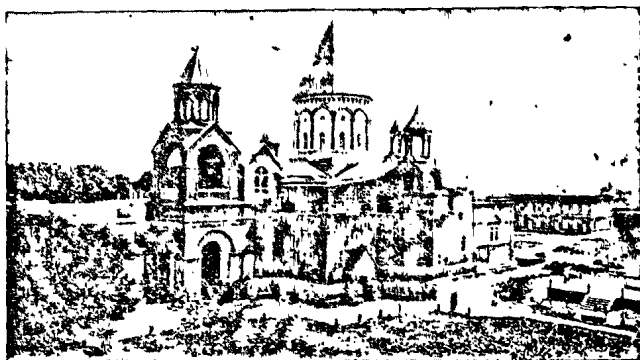
Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.

ԳԱՂԸ, ԳԱՂԱԿԱԼԸ, ԳԱՂԱՏԵՐԸ

Պատմութիւնը գեղեցիկ է, երբ իր խօսեցուցած դէպքերուն տը-
ւած խրատը շինիլ է եւ սրագրաւ: — Ժամանակին մէջ, ուր կը սա-
նին ամէնուս օրերը, եւ ուր պատմութիւնը կարդալէ աւելի կ'ապրինք
զայն ահա, վերջին փանամեակի ընթացքին, փանիցս, կարելի է ըսել
Պոյն իսկ՝ Բազմիցս, մենք լսեցինք կենդանի պատմութեան բեմէն մե-
զի տուած այդպիսի խրատներ: Բայց անոնցմէ վերջինը, այն որ ա-
ւանդուեցաւ մեզի անցնող ամսուան ընթացքին, լի է մեծ դասերով:
— Պարզեմք մեր միտքը. Ամպ մը գոյացաւ օր մը յանկարծ Մեծ Ազգի
մը արժանական գահուն վերեւ. ամպ մը՝ որ կրնար զուցէ փոքորիկի
փոխուիլ ուրիշ երկինքներու ներքեւ եւ ուրիշ պայմաններու մէջ, եւ որ
սակայն փարատեցաւ իսկոյն, իր ետին, մեղմիկ անձրեւի եւ պայծառ
արեւի ընդելուզումի մը մէջէն, ի ցոյց բերելով բովանդակ Մեծին Բը-
րիսանիոյ երկինքը աղեղող անոյշ ծիածան մը: Ու փարատեցաւ Գա-
հուն վրայ շարժող այդ ամպը, ծնունդ տալով երկնային երեւոյթի մը
միայն, որովհետեւ չպակսեցան իմաստութիւնը, լրջութիւնը եւ բարձր
հայրենասիրութիւնը՝ ո՛չ այդ Գահուն բուն Խրատսիրոյ, որ Ազգն է
ինքնին, ո՛չ անոր ներկայացուցիչ ժողովներուն, ո՛չ Արժանիքին, եւ
ո՛չ նոյն ինքն բուն Գահակալներուն, որոնց մին՝ նախորդը՝ խաղաղ
նոգով բաժնուեցաւ անկէ, եւ միւսը Յաջորդը՝ անխռով գիտակցու-
թեամբ բարձրացաւ անոր վրայ. ու ընդարձակածաւալ Կայսրութեան
մէկ ծայրէն միւսը նորէն թնդացին ազգային օրհներգին գանգիւններով.
«Տէր, պահեա՛ր զԹագաւորն...»

Անվրէպ մեծ ապագայի մը կ'երբան այն ժողովուրդները մի-
այն, որոնք լուրջ են ազգային տագնապներուն ամենէն բախտոտ վայր-
կեանքներուն մէջ:

Մեր ներկայի ամենէն մօտիկ մէկ քջանը լուսաւորող այդ սըր-
տապնդող տեսարանին առջեւ նկատմամբ լեցուած, Երուսաղէմի Հայոց
Պատրիարքը, Միաբանութիւնն ու Ժողովուրդը, սրագինս կը մասնակ-
ցին Բրիտանական այդ օրհներգին, եւ կ'աղօթեն որ Թագաւորն Թա-
գաւորաց օրհնէ Ն. Վեհափառութեան ՀՊԲԶ Զ.ի անձն ու կեանքը,
իւր Պետութիւնը, իւր Երկիրը եւ իւր Դոշին ներքեւ նովանաւորուած ժո-
ղովուրդները:

ԿՆԻՔ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

ԽՈՐԷՆ ԾԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՄԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ԱՆՃԱՄԱՆԵԼԻ ԿԱՄՔԸՆ
ԱՍՏՈՒԹՈՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏ ԵՒ ԿԱԹՈՒԼԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ ԵՄՅՐԱԳՈՅՆ
ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՀԱՄԱԶԳԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԵԾԱՐ ԱԹՈՌՈՅ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ
ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒԼԻԿԷ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՇՆՈՐՀԱԶԱՐԻ Տ. ՍՍՀԱԿ
ԿԱԹՈՒԼԻԿՈՍԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ, ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ ՊԱՏՐԻԱՐԷԻ ԵՐՈՒՍԱ-
ՂԷՄԻ Տ. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ, ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ ՊԱՏՐԻԱՐԷԻ Կ.
ՊՈԼՍՈՅ Տ. ՄԵՍՐՈՊ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ, ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ ԼԻԱԶՈՐ ՆԵՐԿԱՅԱ-
ՑՈՒՑՅԻ ՄԵՐՈՒՄ Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ, ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ ԱՌԱԶ-
ՆՈՐԴԱՅ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ ԵՒ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ԲԱՐՁՐԱՊԱՏԻՒ ՎԱՐ-
ԴԱՊԵՏԱՅ, ԱՐԺԱՆԱՊԱՏԻՒ ՔԱՀԱՆԱՅԻՅ, ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆՅ,
ԹԵՄԱԿԱՆ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆՅ, ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԵԱՆՅ ԵՒ ՀԱ-
ՄԱՅՆ ՍԻՐԵՑԵԱԼ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ ՄԵՐՈՅ, ՀԱՐԱԶԱՏ ԶԱԽԱԿԱՅ ՄԱՅՐ
ԱԹՈՌՈՅՍ ՈՂՋՈՅՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ Ի ՄԻԱԾՆԱԷԶ
ՍՈՒՐԲ ՏԱՃԱՐԷՍ:

Շնորհ, սէր եւ խաղաղութիւն, Աստուածային այցելութիւն եւ երկնային
ողորմութիւն հանգիցէ ի վերայ Ձեր, ի վերայ ազգիս Հայոց եւ Հայաստան
աւելաւրհիս:

Ուրախ եղա՞ք տեղեկացեալ, եթէ հաւատացեալ որդիք սրբոյ Եկեղեցւոյս
Հայաստանեայց ամենայն ուրեք խնդութեամբ յուան ձայնի Մերում, և որպէս
ի 1913 ամի ի տարեգարձի Տիպուտառին, շքով մեծաւ, յորդեւանդն սրտիւք
տօնեցին զպանծալի յորելեան հազար հինգ հարիւրամեայ զթարգմանութեան

Սուրբ Գրոց ի հայ լեզու, որպէս գեկոյց Մեզ յաւէտ սիրելի լծակից եղբայրն Մեր Ամենապատիւ Տ. Թորգոմ Պատրիարքն Հայոց Ս. Երուսաղէմի, որում յանձն էր արարեալ Մեր զհոգս յարգարելոյ զտօնն եկեղեցական և ազգային և զվերահակցութիւն նորին: Նաև ոչ պակաս միտթարեցաք ծանուցեալ, եթէ ունկնդիր եղեն բանի Մերում և մասն կական զըով և զործով ի համազգային տօնին նաև աղակիցք մեր ի կաթողիկաց և ի բողոքականոյ:

Արդարև, Եղբարք Մեր և որդիք սիրելիք ի Քրիստոս, չիք ինչ որ այնպէս զօդէ և շարկապէ զմարդիկ ընդ միմեանս որպէս զանդամս միոյ ազգի և եկեղեցւոյ, քան երկսքեան այսոքիկ, լեզու ասեմ, և կրօն՝ և այս մանաւանդ վասն ուղղիւ մերոյ, որ ըստ դիպաց բախտի վայրավատին ցրուեալ է ի սփիւռս աշխարհի և սոքիմք երկսքիւք միայն ճանաչէ զինքն հայ և որդի Հայաստանեայց եկեղեցւոյ:

Ի ձեռն ազգային նշանադրաց ընթեռնու նա զմատենադրութիւնս նախնեաց և զարդեան հեղինակաց. ի ձեռն թարգմանութեան Սուրբ Գրոց «օրէնստւոյցն Մովսէս մարգարեական դատուն և յառաջագէտն Պաւղոս բովանդակ առաքելական գնդան, հանդերձ աշխարհակեցոյց Աւետարանաւն Քրիստոսի հայաբարբառք հայերէնախօսք զասն», ըստ բանից երանելոյն Կորեան, որով և հիմն իսկ եղաւ Ազգային եկեղեցւոյ մերոյ:

Ջոր և Մեր յուշի կալեալ՝ խորհեցաք անմոռաց կացուցանել ի ժողովրդեան Մերում զփառաւոր յիշատակն հազար և հինգ հարիւրամեայ յոբելինին, զգիւտի նշանադրաց Հայոց ասեմ ի ձեռն մեծի վարդապետին Մեսրոպայ-Մաշթոցի և զթարգմանութեան զրոց ի հայ լեզու ի ձեռն մեծին Սահակայ Կաթողիկոսի, աշակերտօքն հանդերձ: Վասն որոյ արժան համարեցաք կարգել զյիշատակ սոյին ամի ամի յաւուր տօնի սրբոց թարգմանչացն մերոց յամեսանն հոկտեմբերի, յաւելլով յօրացուցի անդ, զինի անուանց թարգմանչացն «Իշատակ գիւտի նշանադրաց Հայոց և թարգմանութեան Սուրբ Գրոց, տօն ազգային և եկեղեցական», և յորդոր կարգամք առ Սիրելի լծակից եղբարս Մեր Շնորհազարդ Տ. Սահակ կաթողիկոսն ծանն Կիլիկիոյ, Ամենապատիւ Պատրիարքն Երուսաղէմի Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս, Ամենապատիւ Տ. Մեսրոպ Պատրիարքն Կ. Պոլսոյ, առ ամենայն առաջնորդս և պաշտօնեայս եկեղեցւոյ և առ ամենայն ժողովուրդն Հայոց, յորում վայրի և գտանիցին՝ ըստ պատշաճի շքով տօնել յեկեղեցիս և ի դպրոցս և ի հանդէսս, առ ի խելամուտ առնել զամենայն մարդ հայ, եթէ սոքօք կեամք, և շարժիմք և եմք:

Օրհնելով զՁեզ զամենայն, մալթեմք ի Տեառնէ զօրացուցանել և արիացուցանել զՁեզ առ ի կատարել ըստ սրբազան կոչման Ձերում զպարտիս Ձեր առ Հայաստանեայց Սուրբ եկեղեցին, առ ազդն մեր տառապեալ և առ Հայրենիս մեր:

Ի 10-ն Հոկտեմբերի 1936 ամի

Ըստ Տումարիս ԹՅՁՁ

Ի Հայրապետութեան Մերում Ե. ամի
յԱյրաւաշտոն Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի

Ի վարդապետաց

Թ. 984

ԽՈՐԷՆ Ա.

ՄԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՆՈՐ ՏԱՐԻ, ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ

Կա՛նգ առնենք պահ մը այս երկու բառերուն առջև, իբրև երկու պատկերներու՝ որոնց առջև կ'արժէ խորհիլ:

Առաջինը ինքնին կուգայ, բայց երկրորդը՝ մե՛նք է որ կրնանք զայն տալ մեզի: Ամաճող բառ մըն է սոսկ, արուեստագործուած իմացումի մը առնունը, զոր մարդուն միտքն ու լեզուն հնարած են՝ ժամանակի զաղափարը թանձրացեալ ձևի մը մէջ կարենալ ըմբռնելու, և ըստ այնմ իբր թէ չափելու և կշռելու համար մարդկային կեանքին տեղութիւնը և արժէքը. բայց ինքնախաբուծի՛ւն՝ այդ ամէնը. վամպիր կեանքը իր տեղութիւնէն չափելու և իր արժէքը անով կշռելու ճիշդ ամենէն անիմաստ և ունայնամիտ բանն է զոր կարենայ ինքզինքին թոյլատրել որևէ խորհող մարդ:

Տարիներուն համաբարդուիլը իրարու վրայ մեր գոյութեան մէջ՝ ոչինչ կ'արժէ, եթէ կեանքը ինքն իր մէջ և ներքին աճումով չի հարստանար: Այլիք՝ իմաստութիւն մարդոյ ենք. անսուտ է աստուածաշնչական այս պատգամը. ծերութիւնը չէ իմաստութիւն, այսինքն ծեր լինելով իմաստուն չըլլար մարդ անպատճառ, այլ իմաստուն լինելով է որ ծեր եղած կ'ըլլայ մարդ, այսինքն իմաստութիւնն է որ կեանքին կուտայ այն արժէքը, զոր վարկաբարդի մոտձոցներ միայն կը վերադրեն ծերութեան:

Տարիքէն՝ հասակէն չէ ուրեմն որ կախում ունի մարդկային արժանիքը այլ հոգեկան հասունութենէն, զոր տարիները չէ սակայն որ կուտան մարդուն:

Այս տեսակէտով է ճիշդ որ Ամանորի և Խնունդի տօներուն մերձակայութիւնը իրարու՝ կը դառնայ նշանակալից. նոր տարիին զգացումը ոչինչ ունի իր մէջ գեղեցիկ, եթէ նոր և ներքին ծնունդի մը խոկումովը չենք կրնար ոգեւորուիլ անոր առջև: Ու ատրկա՛ ամենէն աւելի, այսինքն նոր և ներքին ծնունդի այդ ինքնեկ բերու՛մն է որ պիտի շարժէ մեր մէջ մեր Փրկչին ծննդեան տօնը:

Պատմական դէպքի մը յիշատակութիւնը լինելէ աւելի՝ քրիստոնէին համար ան պէտք է ըլլայ հոգեկան նորոգումի մը հանդիսաւորումը: Քրիստոս, որ անգամ մը միայն ծնաւ պատմութեան մէջ մարդկային մարմնով, ամէն օր, ու իր մարդեղութեան յիշատակութեան օրը մանաւանդ, պէտք է հոգով ծնի մարդուն մէջ: Այս է զաղտնիքը ներքին վերածնութեան, «վերստին ծնանի՞ծու խորհուրդին, որ քրիստոնէական կրօնքին ամենէն գեղեցիկ պարզին է մարդկային բարոյականին, իսկապէս «մեծ և սքանչելի»:

Տարին՝ ժամանակային թուարկութեան պայմանադրական միութիւն մըն է լոկ, առ առաւելն տոմարական արժէքով. այն ատեն միայն ան կը ներկայա-

ցընէ նաև իբրև բարոյական արժէք մը, երբ կ'ըլլայ արձանագրութիւնը նոր արժանիքներու՝ մարդուն մէջ զոյացած նորաստաց առաւելութիւններով: Ինչպէս արմաւենիին և նոյն ընտանիքին պատկանող ծառերուն ներքին աճումը իրենց պատեանին վրայ ամէն տարի կը ցուցանուի կեդևալին շերտերու նոր օղակի մը յաւելումովը, նոյնպէս ամէն նոր տարիի բարդուիլը մեր օրերուն վրայ՝ պէտք է նշանակէ նոր բարդաւաճում մը մեր ներքին կեանքին մէջ:

Յորշափ կ'ապրինք՝ կ'աճինք անշուշտ Ֆիզիքսպէս, բնախօսական զարգացմամբ, միտի և ոսկրի, նեարդային հիւստեածքի և ընդհանուր զործարանաւորութեան առաւելումով և զօրացմամբ: Անոր չէ սակայն որ պիտի ձգտէր մարդը: Եթէ այդ լինէր կեանքի արժէքին չափանիշը, ամենէն վիթխարի կենդանիին ու ճարպերու մէջ օրօրուող պանդուրիին իրաւունքը պիտի ըլլար մրցանակին բարձրագոյն նիշը:

Բայց մարդուն էութեան բարացուցականն է իր բանական և հոգեկան ընտելիւնը. ու ա՛յդ դիժին վրայ պէտք է կատարուի իր աճումին զործը. աճիլ, աւելի ճիշդ՝ բարգաւաճիլ, հարստանալ ներքին և ազնիւ ոյժերով, այսինքն վերածնունդովը հոգիին, որ կրնայ տեղի ունենալ առաւելապէս կրօնական կեանքին մէջ:

Կրօնքն է, իր բարձրագոյն ըմբռնումին մէջ հասկցուած կրօնքն է, որ հոգիին կուտայ կազդուրող և զեղեցկացնող այն զօրութիւնը, որուն պէտք ունի ան՝ ոչ միայն մնալու համար անաղարտ, այլ նաև հետզհետէ աւելի կենդանի ոգևորութեամբ վերանայու համար դէպի կատարելագործում: Առանց նոր կեանքի՝ արժէք չունի նոր տարին. ասոր համար է որ այնքան իմաստալից է Ամանորին և Մնունդին մերձաւորութիւնն իրարու: Գաղաքային տարեգլուխէն անմիջապէս վերջ կամ առաջ՝ կրօնական տարեգլուխը. Տօնացոյցն է որ նշանակալից կը դարձնէ Օրացոյցը:

Բայց ասիկա դոյզն մէկ հետեութիւնն է այն ճշմարտութեան, զոր ամէնքս պարտինք խոստովանիլ, ընդունելով թէ Գրիստոնէութիւնն է որ ինչպէս կրցաւ բացատրել տիեզերական գոյութեան խորհուրդը, կարող եղաւ նոյնպէս մարդկային կեանքը դնել իր բուն արժէքին մէջ: Գրիստոսի ծնունդը, այսպէս, այսօր կրնայ իրաւապէս նկատուիլ տարիին սկզբնաւորութիւնը, որովհետև իրաւապէս եղած է սկզբնաւորութիւնը թուականի մը, որ բացուած է անգամ մը, շարունակուելու համար ընդմիշտ. ասիկա ոչ թէ հասարակ տարեգլուխ մը, այլ աննախընթաց և անփակ դարազլուխ մին է այլ ևս մարդուն բարոյական, իմացական, մշակութային և քաղաքակրթական, այսինքն հոգեկան կեանքին պատմութեան համար:

Աշխարհ գուցէ կիսով չափ իսկ քրիստոնեայ չէ այսօր տակաւին. բայց ողին, որ կը վարէ մարդկային կեանքն ամբողջ, առանց թերևս այդ անունին՝ քրիստոնէական է անտարակուսելիօրէն: Այն հաւատքը՝ թէ Աստուած ինքնին ծնած է իբր մարդ և մարդկութեան մէջ, և հետևաբար այն մտածումը թէ այլ ևս լեցուած է Աստուծոյ և մարդուն միջև եղած անջրպետը, այն համոզումը

վերջապէս թէ սէրը, աստուածային այդ զգացումը, եղած է այլ ևս մարդկային կեանքին օրէնքը, այս ամէնքը — հաւատք, մոռածում և համոզմունք — կերպարանափոխեցին հին աշխարհը, վեր առին մարդն ու մարդկութիւնը բարձր և մտքի իր ինկածութենէն, իր ձգտումներուն առջև բանալով բարձունքէ բարձունք վերացող լուսեղէն այն շաւիղը, որ ամբողջ իր շողքը կը ստանայ մարդկութեան համար յաւէտ երջանիկ օր մը Բեթլեհէմի երկնքին վրայ ծագող աստղի մը լոյսէն:

Այդ աստղը, որ երբեմն, իր ծագած վայրկենին, իր ետեւէն քաշեց հովիւներ, մոզեր և թագաւորներ, նոյն այդ աստղն է որ ցայսօր կ'առաջնորդէ մարդուն՝ բարի հաւատքի, մաքուր գիտութեան և ընկերային ազնուական նուաճումներու բոլոր մարդերուն վրայ:

Քրիստոնէութիւն... երկիր հեղուած, մեզի եղած այն աստուածային շնորհին առջև կը խոնարհին այսօր, իբրև անհակառակելի զօրութեան մը առջև, ոչ միայն հաւատացեալք, այլ նաև անոնք՝ որոնք տեսակ մը տխրեցած մտայնութեամբ ինքզինքնին անհաւատ նկատելու և մանաւանդ նկատել տալու իրենց մէջ կը տարուին:

Ունայն բառ մը չէ «Այսօր երկիրս երկինք եղեն» խօսքը, զոր հին Ս. Հօր մը ձայնը կ'արձագանգէ ամէն տարի, Մշուռնդի առաւօտուն, Եկեղեցւոյ սրբութիւն սրբութեանցէն՝ սուրբ հոգեգմայլանքի մը անխառն հրճուանքով: Աստուածութիւնը իշած՝ խառնուած է այլ ևս մեր կեանքին մէջ. Քրիստոնէութիւնը աստուածախառն վերածնութիւնն է մարդկութեան: Ու Քրիստոսի Ս. Մշուռնդը, բուն նոր կեանքի ամանորին այդ տօնը, զայդ միայն պէտք է յիշեցնէ մեզի:

Բայց որպէսզի Քրիստոնէութիւնը արդարև շարունակէ լինել վերածնութիւնը բովանդակ մարդկութեան, հարկ է որ Քրիստոս ամէն օր կարենայ ծնիլ մեր սիրտին ու մեր կեանքին մէջ, կամ, նոյն խօսքին շրջեալ ձևովը բայց յաւէտ նոյն իմաստովը, մենէ իւրաքանչիւրը ամէն օր կարենայ ծնիլ Քրիստոսի մէջ, ամէնքս կարենանք մեր խիղճին մէջ իսկ լսել երկնային ձայնի մը թովիչ զանգիւնը, որ ըսէր մեզի. «Ուրդի իմ ես դու, և ես այսօր ծնայ զքեզ»։ ու այդ այսօրը՝ ամէն օր ըլլայ, այսինքն ամբողջ տեղութիւնը մեր կեանքին:

Որչափ և ինչպէ՞ս պիտի բերկրէր մեր հոգեծին Մայրը, Ս. Եկեղեցին Հայաստանեայց, եթէ իւրաքանչիւրս, անձնապէս, ընտանեօք և ազգովին, Սաղմոսի այդ երգը շրթունքներնուս վրայ ու անոր թինդը մեր հոգիներուն մէջ, կարենայինք ներս անցնիլ նոր տարւոյ սեմէն՝ դէպի դուռը ճշմարիտ նոր կեանքին:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԾԱՌԱՅԵԼԸ ՊԱՐԱՎԱՆՈՒԹԵԱՆ ԿԵԱՆՔՆ Է

(Բ. ԿԻՐ. ՄԵԾ ՊԱՇՏՈՅ)

(ՀԱՌ. ԺՌ. 1-ԺԻ. 10)

Որոշակաբար մատնանշած զաղափարն է որ կը բացատրէ առաքեալը իր «կենդանի պատարագ» կամ «խօսուն պաշտօն» այլաբանութեան մէջ:

Հին Ուխտին սխորանի պաշտամունքը, Նոր Ուխտին մէջ փոխանակուած է «քրիստոնէական կեանքով»: Հոն զՈՒ կար, հոս՝ պահարպար: Աստուծոյ համար միտնելուն փոխարէն, որ Հին Տնտեսութեան մէջ կը յանձնարարուէր, հոս՝ Աստուծոյ համար ապրիլը կը յանձնարարուի: Ինչ որ հոն խորհուրդ էր և վերացում հոգւոյ, հոս գործ է և արդիւնաւորում կեանքի: Եւ արդէն անոնք միայն գիտեն մեռելի զաղափարի համար, որոնք գիտին և վարժուած են զաղափարով կամ զաղափարի համար ապրիլ:

Աստուծոյ նուիրուիլ, ինքզինքը անոր ծառայութեան տալ ամբողջովին եւ տեական կերպով. այս է անա կրօնական կեանքին, այսինքն ճշմարտութեան, արդարութեան և բարութեան զաղափարին արժանաւոր նուիրումը, որուն մէջ չկան այլ ևս անհարժապած կենցաղի մը նիւթական, մեքենական և ծխական ձևակերպութիւնները, այլ մշտաշարժ, հոգեաւանդ և գործնական կեանքի մը բովանդակ ոգևորութիւնը: Ի մի բան, Աստուծոյ ծառայելու յօժարութիւնը պարտականութեանց կեանքի մը լըծուելու յանձնառութիւնն է:

Բայց Աստուծոյ ծառայելու համար պէտք է ճանչնալ Անոր կամքը. և Աստուծոյ կամքին ճանաչումը քննութիւնն է մեր պարտականութեանց: Իսկ այդ քննութիւնը ա՛յնքան աւելի կատարեալ է արդիւնաւոր կ'ըլլայ, որքան լինի անիկա նորոգուած միտքով մը, անկախ՝ աշխարհի ազդեցութիւններէն:

Այդ ոգւով կատարուած քննութիւն մը

մեր մէջ պիտի երևան բերէ առողջ և պայծառ գիտակցութիւնը մեր քրիստոնէական պարտականութիւններուն, որոնց առաջինն է համեստութիւնը:

Մարդս պէտք է չափազանց լեցուի իր արժանիքներուն զգացումովը, և իր անձին ընծայէ գերազանցութեան գիրքեր. եթէ ամէն ոք այդպիսի հոգեկան բերումներու ազդեցութեան ներքեւ գործէ, կեանքը շուտով կը վերածուի ընկերային Բաբելոնի մը, ուր ոչ մէկը պիտի կարենայ հասկնալ միւսը: Քրիստոնէական կեանքի ամենէն կարեւոր պայմաններէն մին այն է որ մարդիկ կարենան ինքզինքնին ստորագասել իրարու, հըրաժարելով անձնական յաւակնութեանց ոչնչափառութիւններէն, և նուիրեն իրենց ջանքերը միմեանց երջանութեան համար: Այս կերպով է որ կարգն ու խաղաղութիւնը պիտի թափաւորեն Եկեղեցւոյ, այսինքն Հասարակութեան մէջ:

Քրիստոնէական համեստութեան իմաստը ըմբռնելու համար, հարկ է որ մարդիկ վարժուին խորհելու թէ բացարձակ գերիվերելութիւնն ի՞նչ կ'այ մարդկային արժանիքներուն մէջ, և թէ անհաւասարութիւնը անհրաժեշտութիւն մըն է կեանքին մէջ, թէ այդ անհաւասարութիւնը չ'ըստորնացներ սակայն, կեանքը, այլ ընդհակառակն աւելի կը գեղեցիկացնէ զայն, որովհետեւ հետեւունքն է այն շնորհներուն՝ զորս Աստուած կուտայ իւրաքանչիւրին, որպէսզի անձնիւր ոք կատարէ տարբեր գործ մը, ու ամէնքս, համագործակցելով միմեանց, իրարմէ կախուալ յարարեցութիւններով միշտ աւելի ամրապնդենք տիեզերական եղբայրութեան յօդը:

Աստուածային շնորհաց պէսպիսութիւնը մարդկային պարտականութեանց բազմազանութիւնը կը շինէ. զի ինչ որ շնորհ է՝ Աստուծմէ արուած, պարտականութիւն է՝ մարդուն մէջ արդիւնագործուած: Այդ շնորհները կամ, ուրիշմ, պարտականութիւնները, թէ և աստիճանով կամ կերպաւորութեամբ տարբեր են իրարմէ, բայց էութեամբ նման են միմեանց, վասնզի ամէնքն ալ կը հաստատուին հաստքի հիման վրայ, որ չափն է անոնց կենդանութեան: Ինչպէս նախ արիւնն է որ կը կենսաւորէ մարմինին զանազան անդամները և գործունէութեան մէջ կը գնէ գանոնք, նը-

մանապէս նոյն հաւատքն է որ կ'ոգևորէ անհատները և անոնց կատարել կուտայ իրենց բաժին ինկած պարտականութիւնները: Այն է որ կ'արդիւնաւորէ մարդկային կարողութիւնները, տաղանքը, եւ գործելու բոլոր միջոցները:

Երբ հաւատքն է պարտականութեանց ներշնչողը, մարդիկ անկեղծ կ'ըլլան իրենց բարեկամութեան մէջ, յարատեւող՝ բարեխորութեան մէջ, անձանձրոյթ՝ ազօթքի մէջ, անխոնջ՝ աշխատութեան մէջ, զուարթաւատ՝ նուիրատուութեան մէջ, անդանդաղ՝ հիւրասիրութեան մէջ, ներողամիտ՝ թըշնամեաց հանդէպ, համբերող՝ նեղութեանց միջոցին, անխիշաչար՝ հակառակորդներու վերաբերմամբ, բարեաւ յաղթական՝ չարին վրայ:

Հաւատքն է որ կը յորդորէ մարդը պարտական չմնալ ոչ մէկ բանի, ոչ մէկ բանի՝ բացի սէրէն: Ժշմարիտ քրիստոնեան նա՝ է որ ո՛րքան յառաջանայ ընկերային պարտականութեանց ճամբուն վրայ, ա՛յնքան ետ մնացած կը զգայ ինքզինքը սիրոյ հանդէպ. վասնզի պարտականութեանց գերազանցն ու անգերազանցելին է սէրը: Հաւատքը հզօր է, զի լեռներ կը շարժէ. յոյսը քաղցր է, զի կուտակուած դառնութիւնները կ'անուշէ. բայց ո՛չ մին և ո՛չ միւսը չեն հաւատարիւր սիրոյ, որ աստուածային է և հրաշագործ: Ուր սէր կայ, հոն պէտք չկայ օրէնքի, զի մինչ օրէնքը ուսումն է պարտականութեանց, սէրը գործադրութիւնը՝ լրումն է անոր:

Սէրը կը փչընէ այն դժուարութիւնները, որոնց առջեւ կը վարարին երբեմն հաւատքը և կը տկարանայ յոյսը. անկա կը խորտակէ անկարելիութիւնները, զի, ինչպէս կ'ըսէ Ոսկերեան, ուղեղին մէջ հանճար կ'ըլլայ ան, և կամքին մէջ դիւցազնութիւն: Պարտականութեանց վեհագոյն բանային, Աստուծոյ ծառայութեան գերագոյն միջոցն է ան:

Թ. Ե. Գ.

ՍՏՈՒԵՐ ԵՒ ԼՈՅՍ

(Ձ. ԿԻՐ. ՄԵՏ ՊԱՆՈՑ) (Կող. Բ. Յ-Գ. 14)

Տօնական, կենցաղական եւ ծիսական կարգ ու կանոնները քրիստոնէական կրօնին մէջ նշանակական կամ ալլաբանական արժէք մը ունին լոկ: Ստուերներ են անոնք, որոնց պաշտօնն է աւելի ցայտուն աստիճանի մը վրայ ցուցնել լոյսը. անգայտ ձևեր, որ կ'օգնեն նայուածքին, կարենալ սեւեռուելու համար բուն իրականութեան, յատկութեանց ներքեւ ծածկուած գոյացութեան՝ որ է նոյն ինքն Քրիստոս:

Անո՛ր, Քրիստոսի՛, ուրեմն պէտք է ուղղուին քրիստոնեային ամենէն աղնուական տեսչանքները, իբրեւ իրենց վեհագոյն նպատակին: Այդ բանին համար պէտք կայ անշուշտ ճիշդի, ու այդ ճիշդ պէտք է իր յայտ գայ ո՛չ թէ ոյժերու մեքենական լարուածքի մը, այլ այդ ոյժերը շարժման մէջ գնող ոգիին մէջ նոյն իսկ:

Հարկ է ուշադիր ըլլալ ատոր. պէտք է որ այդ ոգին պատրանքներէ կամ չհասկցուած տեսիլքներէ ծնի մեր մէջ: Մըրցանքի վազք մըն է հաւատացեալին կենսաքը, ու ասպարէզին ծայրը պէտք է տեսնեն ան զինքը իրեն քաշող որ եւ է ուրիշ պատկեր՝ բացի Քրիստոսի լուսափայլ դէմքէն. անո՛ր մտածումը, անո՛ր սէրը միայն պէտք է ուղղութիւն տան իր կենքի տընտեսութեան. զայն ամենէն աւելի պէտք է ունենայ իրեն զուլս, որպէսզի անոր հետ միայն ունենալով յարաբերութիւն, իբրեւ իր շարժիչ կեդրոնին հետ, կենքը չկասի իր գործարանաւորութեան մէջ, ու կարենայ յառաջ ընթանալ սրբութեան և ճշմարիտ իմաստութեան համարուն վրայ:

Եթէ, ինչպէս կը հաւատանք, Քրիստոսի հետ ա՛լ միանաւմ ընդ միշտ մեռած ենք աշխարհի համար, տարերային ազդեցութիւններ պէտք է որ այլ ևս կարենան վարել մեր հոգեկան կենքը. պէտք է որ նիւթին կամ մարմինին մտածումէն թելազըրուած որ եւ է պատուէր կամ մարդկօրէն վարդապետութիւն կարենայ խօսիլ մեզի: Ու եթէ, ինչպէս մեր հաւատքն է գուր-

ձեռք որ երբ սորվեցինք մեզի, Փրկատուսի հետ մեր խորհրդական մահն վերջ, նորեն յաբուցվելն առած ենք իրեն հետ խորհրդական զերկիկիկացազուսով՝ մեք, այսինքն՝ խլզուելով՝ աշխարհի հետ՝ զգրագանցն զյուլութեան մը մէջ ստեղծադարձուած ենք ի նուրոյ, որն կեանքը իր զօրութիւնը՝ զինքն ստեղծանող ոյսերը պիտի ընդունին այսուհետև զեղիբրայանի աղբիւնի մը, երկինքէն, որ մեզի համար բացուած ճամբայ մըն է այլ եւս, քանի որ կեանքով իրեն հետ միացած՝ իրեն հետ հոգեպէս Աստուծոյ մէջ՝ կ'ապրինք այլ եւս:

Երկիրն է ուրեմն քրիստոնէին բժշկեանքը. հոն պէտք է հետեաբար ուղղութեան իր ամբողջ մտադրութիւնը. «Զվերինն խորհել». ա՛յս պէտք է լինի իր մեծագոյն ճիգը:

Անհրաժեշտ է այդ ճիգը, վասնզի, թէև երկնաքաղաքացի ալլ ես՝ հուզեկան ծագումով, բայց երկրի վրայ է որ կ'ապրի նրժգեհնաբար, մինչևև մարմնական գոյութեան վերջին րոպէն. ու որպէսզի ժամանակն այդ տեղգութեան միջոցին իր մէջ վերստին չեղձուի անգամ մը արդէն սկսած հոգեկան վերականգնումը գործը, եւ կարեն իր հաւատքին բովանդակ փառքովը, այսինքն Քրիստոսի հետ անթերի անուծեամբը, յայտնուի Անոր մէջ, երբ ի լըրման ժամանակաց գայ իր փառքին անըրգվանդակ լրութեամբը պսակելու արդոր աբարամնորան անկեկալութիւնը, հարկ է որ երկրաւոր այս գոյութեան մէջ կարենայ ապրի իսկապէս երկնաւոր կեանք մը, եւ անոր համար կուտիլ այն բոլոր փորձութիւններուն եւ հրապոյրներուն դէմ, զորս աշխարհի պիտի հանէ իր առջև:

Իր ամբողջ ջանադրությունը պիտի ըլլայ հետեւաբար խելք և ի բաց նետել իր հոգիէն հին բարքերէ մնացած այն արմատները, որոնցմէ կրնան վերածիլ ներքին կեանքը արականող պղծութիւններ, խօսքի և սէրի մարքրուած ստուերած բերդի տգեղութիւններ, ընկերային յարաբերութիւնները վրդովող ծագումի, ազգայնութեան, քաղաքակրթական վիճակի խտրողական վէճեր, և ամէն յոռի բերում որ անհաշտ և Աւետարանով ստացուած սուրբ անհանրին հետ։

Յոսի եւ կռուոտ կենցաղին դէմ, որով

կը բնորոշուէր հին հեթանոսական և մատնաւոր յոյն բարոյականը, քրիստոնէականը պէտք է պարզէ ընկերին նկատմամբ եղբայրական աննենդ սիրոյ և Աստուծոյ հանդէպ սրտապղծման հրաշալիքաւորութեան այն-պէսիք քաղցութեաններ, որոնցմով ընտանեկան յարկը փոխարկուի իմաստութեան և շնորհաց շողերով զեղուն բոյնի մը, և կրօնական ու եկեղեցական կեանքը՝ անոյշ խնկումներով լեցուն՝ միջնորդաւ մը, սաղմնոսի և հոգւոր երեքեւս օրհնութեան միշտ կենդանիի:

Բայց պետք է մոռնալ որ այսպիսի
կեսեր կրնայ բեղնաւորիլ հոն միայն ուր
աչքն ու հոգին ստուգւնեցրուն մէջէն կրնան
միշտ ուղղուիլ միայն մեծ լուսին :

P. E. 9.

ՀԱՒԱՏՔԻ ԵՒ ՄՏԱԾՄԱՆ ՑՈՒՔԵՐ

ԿԵԱՆՔ ԵՒ Ո՛Չ ԼԵԶՈՒ

Կրօնք մը լեզու մը չէ. կեանք մըն է ան, կամ, եթէ աւելի կը սիրէք, ամբկալ աշխատելու իմաստալի եւ ուրիշ լեզու մըն է՝ որ-
 քան ե կեանք մը: Անիկա կեանք մըն է, մեր
 կեանքին վրայ աւելցումած. կեանքն է նոյն
 ինքն մեր կեանքին: Այդ կեանքը այս կեան-
 քին մէջ կը մտնէ եւ մեկ կողմէն միւսը կը
 քափանցէ աշխատել տեսնապէս՝ որքան ա-
 ղիւնը միազաւծ է միջին, զոր կը քրջէ եւ
 կը սնուցանէ: Եւ ինչպէս որ մարդկային
 մարմինքին որ եւէ մեկ տեղէն՝ ամենէն մա-
 կերեսային ճեղքումը արեւն կը հոսեցնէ,
 նոյնպէս կը կրօնքը, մարդկային կեանքին
 այս եւամարտի եւ զուտ արիւնք, կը ժայթի-
 եւ կը հոսի այդ կեանքին բոլոր կողմերէն,
 զոյգն զկենդանի մը՝ արտաքին առարկաներու
 անմատչեթեւ հպումով եւ հետեւանով. այ-
 սինքն բռն, կեցած՝ մեր մտածողութիւն եւ կամ-
 քին կեդրոնը նոյն իսկ, իբրեւ չափը մեկուն
 եւ կանոնը միւսին, բացակայ չէ ան մեր
 կեանքի տարժուամենուրն ոչ մեկէն, եւ կը
 շահապաշէ կամ կը մասնակցի մեր գաղա-
 ռութիւններէն ամէնէն մեկուն:

U. 4.

ՀՈԳԵԼՈՅՍ Տ. ԲԱԲԳԵՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

— ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ —

(ԹՈՒՆԱԿԱՆՆԵՐ ՆԻ ՆՕԹԵՐ)

Տպագրուած իր առաջին գործն է, կա-
րելի է ըսել, թուրքերէն թանկագին գըր-
քոյի մը, «Միւսմանք» (Տուա քիթապը)։
Աղօթագիրք, յատկապէս պատրաստուած
թուրքերէն խօսող Հայոց համար, առաջար-
կութեամբ Այնթապի իր բարեկամներուն։
Դեռատի հոգեւորականը իր այս ձեռնարկով
կարծես թէ սրտի պարտք մը կ'ուզէ կա-
տարել՝ հայ հոգիէն զլիւսած աղօթքներ
գրի առնել հայ տառերով բայց այն լեզուով,
որ իր օրօրոցի եւ մանկութեան լեզուն էր
եղած, որով ստացած էր իր կրօնքին եւ աղ-
ջին ուսմանց նախատարերքը, ու այս՝ հի-
մալ իր կողմէն անոնց համար, որոնցմէ
երբեմն սորված էր այդ ամէնը, իր պատ-
ուական մայրիկին եւ հօրը, որոնք առաջին
ուսուցիչներն եղած էին իր աղածի թո-
թովանքներուն՝ այդ բարբառով, իր բա-
րեկամներուն եւ բոլոր հայրենակիցներուն,
որոնց հետ հանապազօրոյ իր շնորհաբու-
թիւններուն կը պարտէր ինչ որ ընդունած
էր իբրեւ հիմ իր սոհմային եւ հիկեղեցական
գաւառիարակութեան, ա՛յդ լեզուով՝ բայց
հայ հոգւով։ Յիշողութեանս մէջ է պատ-
կերը իր բարեպաշտ ծերունի ծնողքին, ու-
րոնք քաղաքական այն գէշ օրերուն մինչեւ
Մուշ էին գացեր՝ իրենց ազգիկն առաջ-
նորդական շնորհներուն սփոփանքը վայե-
լելու համար, ու կը կարծեմ թէ այդ ըս-
տիփանքը ո՛րքան աւելի քաղցրացեր էր
հիմալ իրենց սրտին խորը, հիւր այդ գըր-
քոյիւ ձեռքերին, ահոր մէջ կը կարգալին
կամ կը լսէին անոր գրիչէն տողուած սա
բաւերը. «Եմ՝ բապա՛ սէն պէնիմ իւմիտիմ
սին, խաթալարմըն զափուրը սըն, տեօ-
քիւլէն կէօզեաւալարմա նազար գըլ, եմ՝
Ալլահ, պանա բահմ էյյե» (Յոյս իմ ես
գու, Տէր, բաւի՛ յանցանաց իմոց, մի՛ տե-
սես առնէր զգոխումս աքսատուաց իմոց,
ողորմես՝ իմն Աստուած)։ Այդ սփոփանքը,
պէտք է աւելցնել հոս, միայն իրեններուն

կամ իր հայրենակիցներու շրջանակին մէջ
չսահմանափակուեցաւ։ Կարճ ժամանակի
մէջ Աղօթագիրքին երկեց վերապագրուիլը,
կը ցուցնէ արգէն թէ ի՛նչ ջերմ ընդունե-
լութիւն գտած էր ան բոլոր թուրքերէնա-
խօս հայերուն մէջ, եւ ի՛նչ հոգեւոր ու նաեւ
ազգային սնունդ մատուցած անոնց, ու-
րոնք իրենց ազգային զգացումը իրենց Ն-
կեղեցիին շունչովն է որ կը պահէին միշտ։

Ու այս ծառայութիւնը կը ցած է մա-
տուցանել ծոցի օրացոյցի մեծութեամբ քիչ
աւելի քան 300 էջ միայն պարունակող այս
փոքրիկ գիրքը, մասնաւորապէս իր ներքին
արժէքին շնորհիւ. նախ՝ գրեթէ գրական
բայց ոչ նաեւ անօղորդական լեզուին,
որ քրիստոնէացած թուրքերէնի, յայպէս
ըսենք, ամենէն սիրուն մէկ ձևն է, իր մէջ
չ'ունենալով ո՛չ տաճկացած Տելեմաքի կամ
Կիւլիստանի խրթնաբանութիւնները, ու ոչ
ալ այն ռասիկ տափակութիւնները, ուր
պառնկեցուցած են երբեմն այդ լեզուն՝
թուրքերէն սովորած ու գրող եւ քարոզող
Ամերիկացի միսիոնարները եւ իրենց յոյն ու
հայ հետեւորդները։ Գրքոյկին երկրորդ եւ
աւելի կարեւոր առաւելութիւնն է իր կազ-
մութիւնը։

Մեր մէջ գրեթէ անծանօթ մնա-
ցած է աղօթագիրք կազմելու, այսինքն
աղօթքը եւ պաշտամունքը հաւատացեալին
սրտին հետ սերտ հաղորդակցութեան մէջ
գնելու արուեստը կամ մեթոտը, որոնք
այնքան բազմակերպ եւ բազմօգուտ ձևերով
կիրարկուած են լատին կաթոլիկ եկեղեցւոյ
մէջ։ Ասորք զլլաւոր պատճառը թերեւս այն
է եղած որ մեր մէջ շատ կանուխէն սովո-
րութիւն դարձած է ժամապի՛րքը միայն
նկատելի բուն մեր աղօթագիրքը, որպէսզի
կարծես քաղաքներու ջլլալ հանդիպողին
աղօթք մը յօրինելու եւ ուրիշին պարտա-
գրելու քմայքը, յետոյ, հոգեկոյ հին միծ
վարդապետներու, զոր օրինակ նարեկացիի

աղդեցուծիւնը այնքան տիրական եղած է սիրտեբուն վրայ որ առանձնական աղօթքի պէտքերն տարբեր կամ այլապէս ձեռով գոհացում տալու հարկադրանք ինքնին աւելւորի է նկատուած: Եւ սակայն, այդ կերպերը իրենց ժամանակին մէջ միայն, երբ ժողովուրդին իր եկեղեցիին և անոր պաշտամունքին հետ հանապազողոր շատ ջերմ կապը իրական էր, կրնային գործնական ըլլալ:

Երբ հանգամանքները հետզհետէ փոխուեցան, պէտք էր սպասել կամ ուսումնասիրել նոր կերպեր, նախ՝ Եկեղեցւոյ ամենօրեայ կամիզէթ սօսնական և կիրակի օրերու աղօթքն պարզեցնելը և Ս. Պատարագի խորհուրդը ժողովուրդին հասկնալի և մատչելի դարձնելու, և յետոյ՝ առանձնական աղօթքը հաճախացնելին հրապուրել և պարտաւորական ընծայելու համար: Այդ պէտքերէն առաջինին՝ մեծ չափով բաւականութիւն տուած եղաւ անշուշտ հանգ. Տ. Յովհաննէս Քն. Մկրտանի բացայայտեալ և բացատրեալ առձեռն ժամագիրքը, իր ատենին ստոյգ ժողովրդականութիւն գտած գիրք մը, որ երեսնի թէ շարունակուող վերատպուելի միշտ, երկրորդ պէտքին գոհացումին է որ կը մօտենայ իր այս գիրքով Բարսէղ վրդ., շատ ողջամիտ դիտաւորութեամբ՝ առանձնական աղօթքին զգացումը ոգեւորելու, առանց բոլորովին անշատեւու զայն հարաբարկաց պաշտամունքի շարաբերութեանէն: Այս պատճառաւ, նախ ժամագիրքէն քաղուածաբար և յոյժ բարեյայնող ընտրութեամբ կ'առնէ զխաւոր ժամերգութիւններու աղօթքներէն տասնեկէցը, բացի «Հանգանակ Հաւատոյն» և «Փառք ի բարձունս»էն. զոր օրինակ, ի մէջ այլոց, «Զքէն գոհանամք», «Տէր երկնի և երկրին», «Լուր ձայնից մերցոց», «Հայր բնածն», «Շնորհատու բարեացք» ևայլն, և ապա ամբողջ ձեկեսցէ՛ի կարգը, «Տէր ամենակալը», ևայլն, յետոյ Սաղմոսէն՝ ի մէջ այլոց «Տէր հովուեսցէ զիս», «Պաշարեցոսն», «Ողորմեա՛ ինձ Աստուածք. Շարակնոցն» 41 կտորներ, ամէնքն ալ ապաշխարութեան կանոններէն սրտառուէ կտորներ, նարեկներ՝ 12 բան. Ագաթանգեղոսէն՝ եօթը կտոր, Լուսաւորչիի և Հռիփ-սիմէ կոյսի պատկանեալ աղօթքներէն, Ոսկեբերանի «Որ օրհնես զայնոսիկը», Լամբրոնացիէն՝ երեք կտոր, ԺԴ. դարու Վար-

դան վրդ. ին աղօթքներէն՝ «Անակիրն Սաստուածք», ևայլն: Գործին ծայրը դրուած են կարգ մը աղօթքներու զբաբար բնուելիքներն ալ, ինչպէս և թրքերէնէ հայերէն բառացուցակ մը:

Այս քանի մը մանրամասնութիւնները զնեւով այս տեղ Մկնսեանքի այդ հրատարակութեան առթիւ, մեր զիտումն էր մատնանշել մասնաւորապէս ժողովուրդը իր Եկեղեցիին վրայ տաքցնելու և Հայ Հասարակութեան մէջ իր կրօնքին և դաւանանքին ուսումովը հոգեւոր կեանքի գիտակցութիւնն մշակելու, աղօթքի և ազգային պաշտամունքի սէրը վառ պահելու այն ջանքը, որ մինչ և վերջը զինքը մտահոգող զգացումը եղաւ, և ուր իր հանրային գործունէութեան առաջին օրերէն, Սամսոնի պաշտօնավարութենէն՝ որ պատրաստուած է այս ձեռնարկը, զինքը մտադրուեց ջերմօրէն:

Նոյն այդ զգացման արդասիքն է իր ուրիշ մէկ գործը, «Ժողովրդին Տօնացոյցը», զոր Սամսոն գրած էր 1899ին, և հրատարակեց յետոյ Կ. Պոլսի, 1901ին: Ութամալ, 87 էջերու պարունակութեամբ կազմուած այս տետրակը ամփոփում մըն է «Տօնացոյցի ու տօներու մասին կարեւոր և պարզ գիտելիքներու», հայ եկեղեցւոյ պաշտամունքին տօնական մասին վերաբերմամբ տեղեկութիւններ և լուսաբանութիւններ տալով եւսման համար յատկապէս ժողովուրդին մէջ: Ոչ Եկեղեցագիտական, ո՛չ ալ Տօնաբարդական ձեռնարկ մը է և ան անշուշտ, նման Հ. Վրթ. Ասկէրեանի և Հ. Խաչ. Սիրամէլեանի Վենետիկ հրատարակածներուն, առաջինը 1782ին, և երկրորդը 1818ին, ոչ ալ դեռ ուրիշներու գրածին, մասնաւորապէս անոր՝ զոր հանդ. Օրմանեան Սրբազան զանազան ձեւերով և ընդարձակագոյն ծրարով լուսւմնասիրեց մինչեւ վերջերս: Բարգէն Վրդ. ի այս գործը աւելի կը յիշեցնէ Տ. Գրեւ Քն. Աղանեանի այդ ոճով մշակածը, և Օրմանեան Սրբազանէ զանազան առթիւներով լրագրաց և Տարեցոյցերու մէջ հրատարակածները, աւելի գիտելիք քան գիտութիւն, թէ և տեղ տեղ բանասիրական նկատողութիւններ և ակնարկներ էն պակսի, ինչպէս պիտի չկարենար արդար և ըլլալ, երբ իրեն պէ մէկն էր հեղինակը:

Յնդհանուրն, երկու մասերու կը բաժ-

նուր գրքոյը, առաջինին մէջ (5-43) կ'աւանդուին սոսկ տոմարական գիտելիքներ. երկրորդը (43-70) գրաւուած է սօնական ծանօթութիւններով, այսինքն տեղեկութիւններով՝ սօներու անուանակոչումին, հաստատութեան, նշանակութեան, կատարման եւայլնի մասին. բայց միայն Տէրու նիւներուն կամ փրկչականներուն համար:

Կը խորհիմ թէ այս գիրքը, իր համառօտ, պարզ և գործնական ձևին մէջ, ուստոնց համար նոյն իսկ, պէտք է ծառայած ըլլայ իրեն համար կէտադրուած նպատակին:

Աղօթագիրք և Տօնացոյց, այս երկու գրուածքները, նախախայրիքները իր տպագրուած գործերուն, թէև Պոլիս լոյս տեսած 1901ին, բայց երկուքն ալ Սամսոն պատրաստուած էին, ինչպէս տեսանք: Պոլսոյ մէջ իր մշակած գրականութիւնը առաւելագէտ պատմաքննական և բանասիրական եղաւ: Մայրաքաղաքի մէջ հարկադրեալ բնակութեան, կամ, իր բառով՝ պանդղութեան այդ շրջանին մինչև 1909 է որ ուսումնասիրեց և հրատարակեց, բացի քաղաքներէն զոր յիշեցինք, և վերոյիշեալ այս երկուքէն, Տիւրք կամ Մովլը, Կոլոք, և Պատմանեան Գրիգոր Պատրիարքի Յիւստակարանը, իսկ ասոնցմէ զատ հրատարակեց նաև Եղիսեհի (1908) և Հայ Եկեղեցին Բ. դարուն մէջ (1913) գործերը, զորս կանուխ գրած էր իբրև քեզ դպրոցական շրջանի աւարտման:

Մովլ մին է ընդհանրական Հայրապետութեան Միջին դարու այն կրիլիկեան նստոցներէն որոնց մէջ կարճ ժամանակի միջոցին հետզհետէ մէկէն միւսը տեղափոխուեցաւ կաթողիկոսական աթոռը, պատմական պարագաներու հոսանքին հետ: Այդ տեղ է որ, 1125-1147, նստաւ Գրիգոր Գ. Պահլաւունի, Շուգրէն յետոյ և Հռոմվալյանն առաջ, իրեն հետ ունենալով իր եղբայրը Ներսէս Շնորհալի, զոր հաւանաբար հոն իսկ ձեռնագրեց եպիսկոպոս:

Հակառակ որ Շնորհալի, իր Վիպասանութեան մէջ, Գրիգոր Նրէց՝ Մատթէոս Ուռհայեցիի պատմութեան շարունակողը, և Շնորհալոյ կենսագիրը մը, Յովհաննէս վրդ., շատ որոշ կերպով ճշգրտած են զայն, երկարատեմ շփոթ մնացած է Մովլի աշ-

խարհագրական գիրքը: Այս շփոթութիւնը հաւանաբար հետեանքն է եղած հոմանունութեանէ յառաջ եկած թուրքագրութեան մը. Մովլը հասկցուած է իբրև ձայնաշրջուած ձեւը ծովկ կամ ծովակ բառին, եւ ճիշդ եղած է հայրապետանոցին տեղը ցուցնելու ծովակ կամ լճակ եղած տեղ մը, հայաշատ վայրի մը մէջ: Այդ մտածումով Մովլը Նոյնացուցած են Արդենիի և Խարբերդի մէջտեղ գտնուած Կեօնիւհին (= ծովակ) հետ. ու կաթողիկոսանիստ շէնքը կամ գղեակը երեակայած են այդ փոքրիկ լիճին կղեակին մէջ եղած լիւնութիւնը: Այսպէս ըսուած է ձեռագրի մը յիշատակարանին մէջ, ըստ Տաշեանի մը Յուցակի. այսպէս ընդունած և գրած են նաև Ջամէան իր Հայոց պատմութեան մէջ եւ Ինճիճեան, Ջարմանալի է որ սխալը գրականութեան մէջ պատմագրութեան մնացած է նաև Ժողովրդական կարծիքին մէջ, ծնունդ տալով գրոյցներու՝ Կեօնիւքի այդ կղեակին եւ անոր մէջ բովանդակուած սրբապայտերու և Շնորհալիական սրբութեանց ընտրվ, զորս Գարեգին վրդ. Սրուանձտանց, իր գաւառական ուղեգրութեանց միջոցին Խարբերդ և այդ վայրը այցելած ատեն այնքան սրբապայտ գեղեցկութեամբ գրի առած է իր «Թորոս աղբար»ին մէջ:

Ստուգութիւնն այն է սակայն որ Մովլի Հայրապետանոցը պէտք է եղած ըլլայ ոչ թէ Խարբերդի մօտ Մոփաց աշխարհին՝ այլ Եփրատացոց աշխարհին՝ այսինքն այժմու Մարաշի և Անիթապի միջակայ այն երկրամասին մէջ, որ ի հնումն կը կոչուէր Տիւրք կամ Տիւրուք: Պատմաքննական եւ աշխարհագրական այս ճշգրտումը առաջին անգամ Ալիշան էր ըրած 1873էն ալ առաջ, իր «Շնորհալի և Պարագայ իւր» գործին մէջ, զմայլելի յոտակամութեամբ նշմարելով թիւրքագրութիւնը, և շեշտելով թէ Շուգրի Կարմիր վանքէն յետոյ, մէկ կողմէ Բիւզանդացոց տեղատուական նահանջին և միւս կողմէ Սելճիւքեանց յառաջխաղացումներու միջոցին, Հայրապետանոցը պէտք էր փոխադրուած ըլլար ոչ թէ այդքան հեռաւոր այլ մօտիկ վայր մը Հռոմվալի, ուր պիտի տարուէր նաև քիչ յետոյ՝ Մեծ հայրենագէտին այս թէզն է որ իբրեւ մատուցուած յատակագիծ մը պատմաքննօրէն կ'ընդլայնէ և բանասիրական ուսումնա-

նախորդութեամբ կը փաստարկէ Բաբգէն վրդ. իր այս գործին մէջ: Ատոր համար, խնամով կ'օգտագործէ ոչ միայն հայ մատենադրուական վաւերագրիւնները, այլ նաև օտար գիտնոց, մասնաւորապէս Տիւրքիէի, Սէյսի, Շլուսպէրկէի, Մասթէրոյի, մեծ Հանրագիտարանի են. այդ մասին գրածները: Ասոնց ամէնուն, Ալիշանի և իր մանաւանդ այնքան գիտնորէն յառաջ բերած ցուցմունքներուն եզրակացութիւնն այն է թէ ճիշտ կամ Տիւլիւս Բեռտոլտի ժամանակէն հաշկուած պէտք է ըլլայ իբրեւ սուրբ քաղաք մը. իր անունն իսկ, իբրեւ մէկ անձանց Տօլիքիւնուսի կամ Տիւլիքիւնուսի, որ Արամազդի մակդիրներէն մին էր, կը ցուցնէ թէ արեւելքի այս մեծ աստուածութեան նուիրուած էր, նման զոյգ Հիւրապոլիսներուն, որոնց մին, Կարէմիշ, (այսմեան Ճարապուղուսը) և միւսը՝ Մամպուճ, նոյն պաշտամունքով անուանի եղած են, առաջինը Քեոսական շրջանէն, երկրորդը՝ Հռովմէական տիրապետութեան ներքեւ: Տիւլ կանուխէն կը թուի իր անունը տուած ըլլալ նաև իր շրջապարիս, որ, իբրեւ Տիւլով գաւառ ծանօթ էր յետոյ, թէ՛ բիւզանդական և թէ՛ արաբական և խաչակրաց իշխանութեանց ատեն: Ուշակրաց օրով զբոսնելու մըն էր ան: Վերջապէս, երբ Ժ. դարուն Վասպուրականը բիւզանդացւոց անցաւ, և ներքին Հայաստանի բնակիչներէն շատեր ցրուեցան կայսրութեան միւս մասերուն մէջ, Սեբաստիա, ևն., այս տեղ ևս զաղթեցին Հայ բնտանիքներ, մեծամեծներ մանաւանդ:

Ասոնց մէջ եղած են նաև Պահլաւունիներ, անշուշտ Գր. Մագիստրոսի սերունդէն, չենք գիտեր ե՛րբ հոն հասած, բայց սա՛ որոշ է թէ ԺԲ. դարուն Տիւլքի Մով. Դղեակին տէրն էր Ապիրատ, հայրը Գրիգոր Պահլաւունիի և ներսէս Շնորհալիի, որոնք հոն ծնած են: Այնպէս որ Շուրդէն մեկնելէն հետք, իրենց հայրենական կալուածն է որ կուգան անոնք, հոն է որ ապաստան կը գտնէ կաթողիկոսական աթոռը, քաղաքական դիպուածներէ հաշկուական, իբրեւ աւելի ապահով ամրոցի մը մէջ:

Դղեակին ծով անունը, Բաբգէն վրդ. կը վարանի բացատրել այն ջրկայքով որ տարւոյն մէկ մասին մէջ կը գոյանար Տիւլքի քաղաքին մէկ կողմը Սև լեռներէն հոսած

հեղեղներէն, և աւելի հաւանական կը գտնէ որ անկա ծագած ըլլայ Սօֆ անունէն, որով կը կոչուէր այդ սև լեռնաց այն վտին, որուն վրայ շինուած էր զղեակը: Մովսէս կուսմը, փոխանակ ծովի, Ռարբերդի Կեօլնիւի աւանդութեան կազմութենէն վերջ միայն կրնայ եղած ըլլալ:

Այսպէս կամ այնպէս, իրական է ծառայութիւնը, զոր այս ուսումնասիրութիւնը մատուցած է Տիւլի աշխարհագրական գիրքը և ծովի հանգամանքը վերջապէս ճշգրտութեամբ:

Գրուածքին մէջ Տիւլի նուիրուած մասը կը գրուէ 60 էջեր միայն: Անոր կը կցուին 28 էջեր ևս, նուիրուած Հռովմէայի, պատմաքննական տեսութիւններով հիւսուած գլուխ մը, ուր տրուած են նաև անձնական տպագրութիւններ իր քանիցս այցելութիւններէն, զոր տուած է, եկեղեցական սքեմ հագնելէն առաջ, տակաւին աշակերտ Սկնիթապ, աւերակներուն ալլապէս նուրական այդ սրբավայրին, որ Մովսէս յետոյ հայրապետանոց եղաւ 1147-1294, ուր գործեցին և իրենց կեանքը կնքեցին Գրիգոր Գ. Պահլաւունի և Շնորհալի հայրապետներ և իրենցմէ յետոյ գեո. եօթը կաթողիկոսներ, մինչև Անաւարդեցի, որուն օրով Աթոռը վերջնապէս փոխադրուեցաւ Սիս:

Մնացեալ 27 էջերը (29-116) յաւելուածական մասեր են, որոնք կը պարունակեն տեղագրական և պատմաքննական նօթքեր, իբրեւ լրացուցիչ լուսարանութիւններ նախորդ գլուխներուն, և հայերէն սիրուն քարտէջ մը Մովսէս-Տիւլք-Հռովմէայ մարզին:

Բաբգէն Վարդապետի գործերուն մէջ ամենէն աւելի գիտական ոգով պատրաստուածն է այս, իբրեւ կուռ, ճշգրիտ և ապացուցական փաստարկութեամբ ընդլայնուած նիւթ. այս էր եղած դատումը Մասթէրոյի, որուն ինքը հաղորդած էր անոր պարունակութիւնը, երբ Վերատեսուչ էր նա Եփրատական Հնութեանց Թանգարանին ի Գահիրէ:

(Շարունակելի)

(6)

Գ.

ԲԱՆԱՍԵՂԾԱԿԱՆ

Ծ Ն Ո Ւ Ն Պ

Իջար օր մը աստիճան,
 Երբ այս աշխարհը տակաւ
 Կը հեռանար երկինքէն:
 Լոյսին մէջ մարդն էր սեղան, ու պըղծուած լոյսը մահուր:
 Հըզօրին քաթն արիւնոս,
 Կը բռնէր մէտք մաշած
 Արդարութեան նըժարին:
 Ո՛չ բարութիւն ու ոչ սէր,
 Տարագրուած էր խիղնջ ալ՝
 Նահանջելով ինքն իրմէն
 Դէպի քրմայիւր մըքին:

Ու դուն մըսուրը իջար,
 Երկրի վըրայ չէր մընացեր անաղաւս՝
 Աստուծային ուխտաւոր,
 Ո՛չ մէկ դարպաս ու պալատ,
 Որ կարենար ընդունիլ քու մերկութիւնըդ անմեղ.
 Մարդոց ոնիրը, աւաղ,
 Արիւն ու մեղք էր դիզեր
 Ժամանակի շուրթն մէջ.
 «Ու մարդն, ինկած հըրեւակ»,
 Երկինքին դէմ կը դաւեր:

Ու դուն իջար,
 Ուղեւորի մը նըման՝
 Անհունէդ.
 Հոգիդ հարուս՝ մեզ անծանօթ լոյսերով:
 Բարի ու քաղցր եղար դուն,
 Հոգիներուն մեր կարօս՝
 Փըշուր մ'երկինք բաշխելով:
 Ուզեցիր որ աշխարհն այս, ա՛լ երկընթին մօտենար.
 Եւ դուն մեզի հոն տանող
 Ասպընջական դուռն եղար:

Բայց բարութեանդ փոխան,
 Նըժարին մէջ եռ սիրոյդ
 Մեղի լեռներ դիզեցինք.
 Եւ այդ ոնիրն, ա՛յ հըրաւ,
 Բացաւ երկինքը մեզի:
 Մըսուրն եղած իջեաւ
 Խաչն ալ սանդուղ մը լոյսի:
 Իսկ երկինքէն ինչ որ ֆեզի հեռ բերի,
 Ա՛լ ըսպառած է այսօր.
 Այժմ ոչինչ ունինք մեմք.
 Դուռ մ'է երկինքը մոռցուած
 Մեր բոլորէն յախտեան:
 Մարդը երբեք չէր եղած
 Այսօրն դաժան ու անարգ.
 Մարդը երբեք երկրնին
 Դէմ այսպէս չէր հայհոյած:

Եկո՛ւր նորէն,
 Եղի՛ր մանուկը անմեղ,
 Եկո՛ւր նորէն,
 Բայց մի՛ մոռնար բերել հետդ
 Օրորոց ու խանձարուր.
 Չո՛ւնինք մըսուր,
 Ոչ ալ մոզեր ու հովիւ:
 Ոսկին, հանոյք ու պատրանք,
 Պղծեցին հոս ինչ որ կար
 Դեռ երկինքը յիշեցնող.
 Եկո՛ւր մեզի,
 Ու խորհուրդիդ լոյսին մէջ
 Կենագործէ՛, մայրացո՛ւր
 Մեր հոգիները ամուլ,
 Եկո՛ւր նորէն,
 Ու բա՛ց երկինքը մեզի:

Երուսաղիմ

ԵՂԻՎԱՐԴ

Ս. ԾՆՈՒՆԴ ԿԱՄ ԽՈՐՀՈՒՐԴ ՆՈՐԱՍՏԵՂԵՄԱՆ

(ՅՐԱՄԱՍՏԱՌԹԻՒՆ)

ԱՆՁԵՐ

(Մեր մամուլակն)

ՎԱՐԴԱՊԵՏԸ, ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐ

Բեթղեմի ծառուն վրայ, Ծնունդի խթան իրկնամուտով, Ջինք երկնոյ մման, ԱՍՏՂԸ ու աստղերը կը պատրաստուն մեղմիկ կէտիկտեղ մթնոց կապոյաը խաղաղասարած երկինքին: Ս. Ծննդաբարբէն հեռաւոր հնչիւններ՝ խթան կոչնակներու...:

Ա. Աւակեթը. — Պիտի հասնիւնք խթան պատարագին:

Բ. Աւակեթը. — Պէտք է: Ս. Այրին առնէ ըլլաւս ենք երբ ընտրէ ծնի երկնային Արքան: Ա. Աւակեթը. — Կաղանդի գիշերէն ի վեր կը խորհիմ ժամանակին նորոգութեան. ու Ծնունդի տանը, իր վերտին մանկացած Յիսուսին խորհուրդովը կը խորացնէ մէջն նոյն այդ հարցը:

Բ. Աւակեթը. — Ժամանակին նորոգութեան հարցը...: Կը նորոգուի՞ ժամանակը: Ինծի կը թափէ ժամանակը ինչ կայ որ նորոգութի վերացուր իբրը, էակները Տիեզերքին ու անոնց շարժումները, վերցուր պատահարները, այն ատեն ինչ կը մնայ ժամանակէն — անբովանդակ զգալաւոր մը, պատրանք-խմայց մը միայն: Ջինք մանցոյցները ու մանաւանդ այն մտքը ու թան սպգին մայրը մեր երկիրն է ու կեդրոնը մեր Արեւ. Ինչ կը մնայ այն ատեն ճու վայրէկաններէդ, ժամերէդ, օրերէդ ու տարիներէդ: Ոչինչ ապահովաբար:

Ա. Աւակեթը. — ձիշդ է՞ Տիեզերքէն զուր, Բովանդակէն անդին, առաջ ու վերջ՞ չի կայ, չէ եղած ու չլիտի ըլլալ ժամանակ: Բայց Տիեզերքին, Բովանդակէն մէջն: Ու քանի որ կայ Տիեզերքը:

Բ. Աւակեթը. — Տիեզերքը ու անոր մէջն պատահարներն ու իրերու շարժումներն անգամ կը բաւեն սակայն գոյացնելու ժամանակը: Իրերը ու անոնց շարժումներուն պատճիւրը, այսինքն այլապէս համապատասխանութիւնները անոնց գիւրգիւրուն չեն կրնար ժամանակը կաղել:

Ուրիւ աւակեթը. — Բայց չէ՞ որ շարժումով կը չափուի ժամանակը, շարժումով որ ինքն իսկ ժամանակին մէջ տեղի կ'ունենայ ու կ'ենթադրէ լայն:

Բ. Աւակեթը. — Ու չէլէ՞ որովհետեւ շարժումը կ'ենթադրէ ժամանակը չի կրնար դաշն ստեղծած ըլլալ: Կրնայ թերեւ չափուր զայն ինքն ըլլալ ան բայց չի կրնար զայն կաղել: Չէ՞ որ մեր Գիտութեան համար շարժում մը յաջորդական գիւրգիւրուն համակարգութիւններու ամբողջ մէջն է: Կիւրգիւրուն ու եւրի գիւրգիւր. բայց ո՞ր է հող ժամանակը: Կ'ունեն թէ Այնչիւրայն մաթիմատիքորը կը խաղայ մեր ժամանակի ըմբռնութիւն հետ, ինչ

ինչ պարագաներ երեւեակայելով ու տարադի տակ առնելով որոնց մէջ կը յաջողի անցեալը ապագայէն վերջը բերել, ներկան առաջ անցնել անցեալէն:

Վարդապետը. — Տեսակէտով մը իրաւունք ունի: Ո՛չ մասնաւոր իրերը ու ո՛չ ալ անոնց շարժումները չեն կրնար գոյացնել ժամանակը: Ու այն ժամանակը որուն հետ կը խաղայ Այնչիւրայն չիշդ այդ անկենդան իրերու շարժումները չափող ընդգէտին ժամանակն է: Բուն Տեսողութիւնը ըլլալու համար պէտք ունի Տիեզերքին մէջ ներկայ՝ Միտքին: Ուրիւ խօսքով Ոգեկան ապրումին: Առանց որ միտք մը շարժող մարմնի մը նախորդ գիւրգիւրուն յիշատակը կապէր անոր նոր գիւրգիւրուն իր զգայութիւններ, շարժումը ինքն իսկ իրը շարժում չլիտի բերանուէր, ո՞ր մնայ ժամանակը: Միտքը ինքն է որ ժամանակը, անշքիլի տեսողութիւնը կը մտցնէ Տիեզերքին մէջ. իր ապրումէն, իր միշտ յառաջացող, այսինքն ետ չի դարձող, որով անշքիլի լինելու լուծեմէն հանելով զայն անոր մէջ գնելու համար. թէեւ պարզած ըլլալէ վերջ այդ լինելութիւնէն իր մարդով այն թանձրացեալ պարունակութիւնը որով միայն կայ այդ լինելութիւնը իր մէջ. ու իր վերադաշնակ յոյսքը կիրարկելով զայն արտաքին. ներսական աշխարհին՝ անոր շարժումները ու պատահարները, իրոյ այն տեսնելու, շարադասելու, մէկ բառով մտածել կարենալու համար իրենց յաջորդութեանը մէջ:

Բ. Աւակեթը. — Ուրեմն, մարդապետ, ժամանակը չի կայ:

Վարդապետը. — Ձգտի ըլլալ, եթէ Տիեզերքը զուտ ֆիզիքական գոյութիւն մը ըլլալ. վստահի ժամանակը ըսելը անհրճատ յառաջացող շարժապատիւն ըսել է: անցեալին ներկայն ու ապագայն անշքիլի յարաբերութիւն. և յիշող մտքին համար միայն կայ Անցեալ. դէպի նորը ձգտող գիտութեան համար միայն կայ Ապագայ. ու ներկան այս երկուքին դիմաց կէտին վրայ կը գտնուի ու անոնց յարաբերաբար միայն կայ. ինչպէս անոնք ալ իրեն յարաբերաբար միայն, բայց անշուշտ որ երբ այդ յարաբերութիւնները չեն խորհուրդ ժամանակ ալ չի մնար: Իայց Միտքին հետ ու մեր աշխարհ:

հին համար մարդուն գիտակից ապրումին հետ մտած է իրական ժամանակը Տիեզերքին մէջ, առ որուն հետ չեն կրնար խաղալ Այնշթայնի տարիակները. կայ ան հնոյ Որովհետեւ ինչ որ մեր Տիեզերքը կը կռնէք անբաժանելի ամբողջ մըն է իրեղեն ու դանդաղ մտածող մաքնէ կազմաւած: Բւ Միտքը իրականութիւն մըն է, Սիյոն իսկ ամենէն իրականը իրականութիւններուն, որով ու անոր հետ ժամանակը Տիեզերքին մէջ: Ա. Ասկիեթը. — Ուրեմն կայ ժամանակը, ու մեզմով, մե՛ր խորհելովը կայ ան մեր աշխարհին մէջ:

Վարդապետը. — Ու աւելին, իրապէս գոյութիւն ունեցող մեր ժամացոյցներուն չափած պարտոյ ժամանակը չէ. այլ միզմէ իւրաքանչիւրին ու մարդկութեան ապրած թանձրացեալ, ապրուած, լեցուն սեռողութիւնը. միաբնի, գիտակցութեան կեանքովը գոյութիւն առնող Լիւնելուութեան հետ չփոխուող Տեղողութիւնը:

Բ. Ասկիեթը. — Ուրեմն իրա՞ւ կան Ամանոր, Ներն ու Մնանդներն, տարիներն ու դարերը:

Վարդապետը. — Այդպէ՞ս. իրաւ:

Ա. Ասկիեթը. — Այն ատեն թողէք որ բերեմ զիս չարչարող հարցը. քանի որ կայ ժամանակ ուրեքին կան անցեալն ու ներկան, եւ ըլլալի՞ք. ապագան: Հին ու Նոր, Լիւնելուութիւն որ տեւական նորոգում է գոյութեանն Բայց ի՞նչ է Հինը եւ ի՞նչ՝ Նորը: Ի՞նչպէս, ի՞նչով կը յառաջանայ, կը նորոգուի Լիւնելուութիւնը:

Վարդապետը. — Կ'ազն՞ էն սկիզբէն էն վերջին բառը. կը հարցնենք ինչով կը նորոգուի, որով ու կայ Լիւնելուութիւնը. — Կ'ըսեմ՝ Նորաստեղծմամբ:

Բ. Ասկիեթը. — Ան՞ ինչ որ չեմ հասկնար: Նորը ոչինչէն չըլլար: Ոչինչէ՞ն՝ ոչինչ, ինչ որ կը կռնէք նոր, իր նիւթ, բազմացուցիչ տարբեր ապագա ունի ինչ որ կար արդէն. այսինքն հինը, Ուրեմն նոր կոչածներն հինն է դարձնալ: Ոչինչ աւելի ճիշդ՝ քան իմաստութեան սորվեցուցած առածը. — Վերական սակ նոր բան չի կայ: Առէ՛ք էն նոր կոչած մէկ իրերիդ, ձար տարաբաւեանէն միգի բերուած կամ Արուհուտեան, որ մեքենայ կը կոմ նոր ձերթուած մը: Առաջին անգամից իրաւ ալ նոր պիտի թախանտը մեզի: Բայց թի՛ղ մը մտնեցուցէք ձեր քանութիւնը անոնց: Բնութեան արդէն ճանչցուած օրէնքներուն մէկ կիրաբերում միայն պիտի գտնէք այդ մեքենային մէջ, բնութեան մէջ գարձաւ: արդէն գոյութիւն ունեցող ներկայութեանը: Բ. քերթութեան մէջ ալ, արդէն գոյութեան ունեցող բառեր են որ ուրիշ կարգով մըն են շարքան: կարգ՝ որուն կարելիութիւնն ալ տրուած էր գարձաւալ:

Ա. Ասկիեթը. — Բայց ճիշդ այդ կիրաբերութեան է նոր՝ մեքենային մէջ. ու ճիշդ այդ նախապէս անգոյ կարգի՞ք ձերթութեանին մէջ:

Բ. Ասկիեթը. — Կը գրկենք. ինչ որ հոր շնորհիւն էր կռնէք դարձաւ նախապէս՝ ուսուցիչ եւ ինչ եղանակներու տարբեր հանդիպում մըն է իր, Վասնզի ինչ որ մեզի համար շնորհ է մե-

քենային մէջ իրը ծրագիր կար արդէն զայն հընարողին մէջ, ու ինչ որ շնորհ է մեզի համար ձերթութեանին մէջ, իրը պաղպաղած ու տեսիլքը կար արդէն Քերթողին մէջ:

Վարդապետը. — Հող արդէն կը հասնի մարդուն համար կարելի ստեղծագործութեան սահմաններուն, այդ չծրագրելը միշտ չէ եղած հընարողին մէջ. որ մը յաջանցաւ, ու իրապէս այդ օրը ստեղծուեցաւ այդ մեքենան: Ու այդ զաղափարը չկար սկիզբէն ձերթողին մէջ, որ մը ծագեցաւ ան իրեն մտքին՝ ուրախութեան ճառագայթով մը լուսաւորելով իր ներաշխարհը. ու այդ օրը ձեռնից առաւ այդ ձերթուածը:

Ա. Ասկիեթը. — Այն ատեն, եթէ պէտք է ընդունել որ Քիւրալիսմ տեսակետով մարդու յորինածներուն մէջ ոչինչ կայ նոր, քանի ան իրեն նախապէս տրուած նիւթովէն տարբեր միայն կրնայ գործածել ուրեմն սպիկալի մարդին կը պատկանի չկար սկիզբէն ձերթողին մէջ. եւ ապէս հին իրերուն մէջ դրուած նոր կարգին, նոր իմաստին մէջ կը գտնուի. ու այդ նոր կարգը ու նոր իմաստը որ հին տարբեր կ'ալլալ կիրպէն իրենք էշմարտապէս նոր ստեղծանքներն են մտքին, ստեղծագործող Ոգւոյն ծագին մէջ գոյացած ու ստեղծագործութիւնը հանկուցող մտքերուն միայն իրապէս նոր բան խօսող ու նոր գործ գործել տալու շնորհով եկող:

Բ. Ասկիեթը. — Ներսիս ինձի նոյն այդ Ոգւական մարդին մէջ իսկ չեշտել ինչ որ ամէն պահուած ներկան կը պարտի մեր անցեալին: Ինչ չով կը գործենք մեր գործունէութեան բոլոր կարեւորութեան մէջ. մեր մանկութեան օրերուն՝ մանուսնից մեր մէջ արդէն նախապատրաստուած քննադէտով ու մեր հասունութեան շրջանին մեր մէջ պատրաստ ու կազմ ներկայացող մեր սովորութիւններովը: Արհեստագործը արդէն օրոված արհեստը ի գործ կը դնէ: Արհեստագործը իր կազմութեան շրջանին իր վարպետէն իրեն փոխանցուած թէքերէն: Նոյն իսկ ինչ որ կը կռնէք խորհի՛ք՝ ներքեանպէս խօսիլ մըն է լոյս. ու այդ ներքին խօսքին մէջ ուրիշ բան չունի ընդ բայց եթէ մեր պատմիչն ու վարպետներն մեզի անցուած քառերը գործածել, այսինքն անոնցմէ մեզի եկած գաղափարներն Տրուած ըլլալով մը իրենց քառերուն հետ իրենց բիւրեղացած գաղափարները ու իրենց քերականութեան հետ իրենց խորհելու եղանակներն են ու մտայնութիւնն է որ մեզի անցուցած են հին սերունդները: Ի՞նչ պիտի ըլլար մեր կայսրութիւնը եթէ իւրաքանչիւր մեր իւրաքանչիւր նոր օրին համար սովորուած ըլլայինք մեքէ իսկ յաշուալը ու կազմելու այն խորհուրդն ու գործի կիրպիւրը որ անհրաժեշտ են մեզի մեր մտածումին ու գործունէութեան համար: Կ'երեւայի՞ք մէկը որ ամէն օր ծայրէն քաղուի էլլէր ինչպէս կ'ընէ մատենի Արհեստագործը՝ որ իր շինելիք իւրաքանչիւր առարկային համար իր արհեստը նորէն ստիպուած ըլլար հնարելու: Ի՞նչպէս պիտի գրնայի՞ք սպիլի մեր ընկերային կեանքը եթէ չըլլար մեր

15-921
86-841

լիզուհ, պատրաստ իր հասարակ տեղիքներովը, ու հարկ ըլլար նոր խօսք տոեղծել ամեն ըստեհին համար: Ուստի պէտք է ընդունել որ անհուն է հարեւորութիւնը մեր կենսական համար այն զերին զոր կը կատարեն մեր ու նախորդ սերունդներու անշխալէն մեկի հասած բոլոր խորհիւն ու գործելու կերպերը, սովորութիւնները:

Արիւն առաջինը մը. — Իրաւունք ունի. այդ այդպէս է որ միայն մարդու անհատական կիսունքին մէջ այլևս փողովութիւններու, քաղցրու կիսունքին: Ազգ մը կայ մանաւանդ իր անցեալէն իրեն եկած բարեքովը, սովորութիւններովը, բարոյական ու նիւթական գրամագլուխ իրեր իր փառանգած նիւթական ու քղկան հարստութիւններովը, ինչ սերունդներէն իրեն փոխանցուած ինքզնովը, ինչ քաղաքակրթութիւններէն իրեն հանուած ծանօթութիւններովը ու թէքիքներովը. իր պատմութեան իրեն սովորեցուած աստիճանական քաղաքական ու բարոյական իմաստութեամբը: Միասնացուցիչ ազէս պիտի ըլլար ազգի մը համար կարգի իր անցեալէն, իր պատմութեանէն. աշխարհի անշի պիտի զըսնէր ինքզինքը անձնողը, անպաշտպան, անթի ու մերկ նսրածինի մը պէս. ու աշխարհին փոթորիկը շտաով պիտի աւելնէ զանոնք:

Ա. Ասակերթ. — Անշուշտ, այդ այդպէս է: Բայց պէ՛տք է ժողովել թէ ինչ որ անհատին կիսունքին մէջ սովորութիւններ, երկրորդը բնութիւնն էր կոչուեցաւ իր մանկութենէն ու պատմութեանէն եկած կը գտնենք իրեն, միշտ չեն եղած ազգպէս իր մէջ. աստիճան աւելնէր նոր ստեղծութիւններ են եղած: Ստեղծութիւններ անցեալ օրերու որ իրենց աստիճանն էր օր են եղած. նոր որ նորութիւն կազմած: Ազգերու կիսունքին մէջ նոյնպէս. Ազգի մը ներկայիս մէջ անոր, այսպէս ըսնելը, հաստատուեալ էութիւնը կազմող բոլոր գործ բաները որ իրականացան իր գոյութիւնը կարգի դարձնելու համար իր նոր ստեղծութիւնները եղած են աստիճան:

Բ. Ասակերթ. — Բայց վերնապէս հիմա՞յ. պէտք է ընդունել որ անոնցմով այսինքն իրենց անցեալով, անցեալէն իրենց եկածովը կան ու կ'ապրին անհատներն ալ, փողովութիւններն ալ:

Ա. Ասակերթ. — Ճիշդ հող է հարցը. կարելի՞ է միայն անոնցմով ապրիլ. եթէ ապրիլ բառին իր ըսին իմաստը պիտի տանք:

Վարդապետ. — Ե՛, հշմարիտ, չապրիլ ո՛վ չի իրաւունք ունենալ:

Ա. Ասակերթ. — Բացատրեմ միտքս: Մեր կիսունք կոչուածն մէջ երբեք բաժին կայ. այն բաժինը նախ որ կ'ընդունին է. առաւել կամ նուազ հասարակայն բաժինն է ան մեր հին ու նոր օրերուն: Կենսաբան կենսաբար աստիճան մը մեքենական ու նիւթական երեսը: Մեր մարմինը լաւ գիտնալու է այդ բաժինին ի՞նչ ըլլելու ու փոփոխուել ինչ է մասնագիտացող անոր գործիքը, մեր սովորութիւնները մեր կողմէ հաստատուած մեր մարմինին վրայ, մեր ուղեղին գլխաւորաբար, միջոցներն են, սքանչելի միջոցները անշուշտ, որ իրենց վրայ առած են մեր գործունէութեան

այդ կրկնուող ու կենսաբար աստիճան մը մեքենական, այդ բաժինը իրագործել: Բայց ե կայ կենսաբան միտք բաժինը. այն որով առ ապագան կը բանայ, անձնաթի ու նոր վաղուան մէջ կը մխէ իր սուր ծայրը, նոր սկսող պեղելու, անհիշելի՞ այդ գեղ անդոյ վաղը տոեղծելու, իր գեղ անհունն նորութեանը մէջ: Ան այն ինչ զոր իրագործելը չի կրնար մարդ մտանիլ իր անցեալէն լիկ իրեն եկածին: Մասնաւորաբար իր սովորութիւններուն. զոր ազգին ալ չեն կրնար մտանիլ գարեբէն իրենց փոխանցուած աստիճաններուն ստեղծ ի՞նչ կ'ընէ՞ք այն արեւմտեւորին որ մշտապէս ու կուրաբար կը կրկնէ իր մէջ ու սորված արեւմտին կրկնող ու կը շարունակէ նոյն ձեւով շինել նոյն իրերը երբ անոնց պահանջը գաղթած է գոյութիւն ունենալ: Այն գործարանատեղիքն՝ որ անտեսական նոր պահանջներուն չի կրնար ընդ առաջ երթալ որովհետեւ չի կրնար վերաբարձել իր մեքենաներն ու ճարտարաւեանքն ըմբռնումներն ու մեքենաները: Ի՞նչ կ'ընէ՞ք այն քրթովին որ ինքզինքն ալ կ'ընեն միայն փոխ վաղուի կենսաբան կենտ վերանորոգել իր վտեղ որով է աստիճանով որ իր ոճն ինչ, Ան նկարչիչին կամ երաժիշտին որ իրենց արտեստիւն ալ անաղիքիկ դարձած տարազները միայն կրնան կրկնել երբ ստեղծում կը պահանջուի իրենցմէ. ու վերջապէս այն կրթաւորին՝ որ մեքենաբար կը կրկնէ կրթութիւն արարողութիւններն ու վաղապէս տեքնիկները աստեղծող հողովը վերանորոգելու ու վերափոխելու անոնց անսկս իմաստը: Զը պիտի՞ ընէ՞ք որ աստիճան մանկը իրենց կենդանութեանէն այլևս պարզապէս մարդիկ են — մեքենայ-մարդիկ որոնք պէտք չեն կենսաբան: Ու ազգերու գոյութեան միմեկին ազգանքը չեն՝ սպառնալ երբ անոնք իրենց քաղաքագիտներով ու հեղուսակցութիւններով չեն կրնար ըմբռնել նոր պահ ուր Գաղութիւնը իրենց առջև կը հանէ ամէն նոր Օրիկ եւ կ'ընթանան իրաւականութեան կես, ալ ունէ կայ ինքնեղծող պիտիւնը միտք: Եւ գաղափարաբանութիւններով ու այն վաղուի կը պահիլ իրենց նոր գաղափարը եւ գործունէութեան նոր գիծը՝ ստեղծելու ընդ նորից նոր մասնաւորին համար: Մեծ վտանգ չի կ'այ որ ընկամի այդպիսի ազգերու նսրել:

Վարդապետ. — Ստուգիլ կիսունքին գերագոյն անհրաժեշտութիւնն է պարբերաբար կշռել իր իրագործած միջոցներուն արժէքը, նոր Օրիկը իրմայ անցեալէն անհետեւ համար ինչ որ օգտագործելի է զեղ անկէ այդ նոր Օրիկն մէջ ու ձեռքելու՝ ինչ որ իրապէս հրկնած է, անպաշտ կամ փաստագր դարձած, մեծած: Զորցած տերեւներու ու հրկնեւոր պէս անոնք թօթափուելու միայն բաժանին կենսաբան օրհանը: Այն աստիճան պէտք է բարձրանայ միջին հրկնեւոր ծայրը այն Ծառին խորքէն նոր ծիւրը, նոր կոկորդիլոս տունը ու հաստեղծող կենսաբան Աւիլը: Այն որ նոր ծառի կ'ընեն անէ՞ք պիտի փխթի, գունափայլի ու բուրբ նոր Գարունին, Գալիքին մէջ, Գալիքին համար . . .

Միսս առակեանքները — Բայց ի՞նչ բան է, վարդապետ, որ պիտի ստեղծէ ժողովուրդ մէջ, մարդուն համար նոր Օրին ընծայուելիք այդ նորը:

Վարդապետը. — Մեր մէջ մեր գերագոյն իսկութիւնը, մեր էութեան վերջին կատարին ընդհատալով, գերաբնու, անխնայ զէպի ազգական ձգտուած իսկութիւնը մեր՝ որ Ոգին կը հոգւի — Ստեղծագործը, և որ Աստուածային ի սկզբանէ եղող Բանին ցոյժն է մեր մէջ...

Ա. Առակետը. — Ուրեմն Յաւերժականին ներկայութիւնը մեր մէջ. նորը Յաւերժականով պիտի ստեղծուի:

Վարդապետը. — Նորը Յաւերժականով, այո. որ վեր է ժամանակէն, բայց որ երբ կը յայտնուի անոր մէջ, երբ կը միջամտէ ժամանակին, միշտ կենդանի ստեղծագործութիւն է, նորէն ու նորէն նորաստեղծուած:

Ա. Առակետը. — Եթէ կը հասկնանք Ձեր ըսելը, ապա ձեր Յաւերժական նորաստեղծման կամ ընդհատութեան Յաւերժին յայտնութեան խորհուրդին տուն է որ կը տանենք այսօր ծննդեան յիշատակին մէջ:

Վարդապետը. — Ստուգիւն այդպէս:

Բ. Առակետը. — Բայց բառ մըն այլ. չէ՞ որ յիշատակը անցեալը ունի իրեն առաքելայ:

Վարդապետը. — Ճիշդ այդ է որ պիտի ըսէի: Կայ Անցեալին Անանք, մշտական դաս թափեր. հասկնալ իմաստ ու ոգի: Անցեալին մէջ անձեր կան ու աննշմով զէպեք՝ որոնց մէջ ու որոնցմով մարմնաւորուած է, բերեղացեալ յայտնուած յաւերժականութեան Յաւերժը. անոնք անցեալին մէջ՝ վեր են անկէ սակայն. ժողովուրդները անոնցմէ նորէն ու նորէն իրենց ստեղծ:

Երևակայ

ժողովուրդ ներշնչուածները պիտի ստանան. բայց ա՛յն առանձին պիտի բեղմնաւորուի անոնք օրինակը երբ մեր հոգիին մէջ գիտնալով իրենց տին ձնցնել զանոնք:

Ա. Առակետը. — Ժողովուրդը այնպէս կ'զգայ որ ամէն ծնունդին նորէն կը ձնի Յիսուսը:

Վարդապետը. — Իբրեւ, խորախորհուրդ բան՝ ժողովուրդեան այդ զգացումը. Յաւերժը չէ ճիշդութիւն վերեւ անկեղան — կեցած. ան, ինչպէս ըսեմ, ան յաւիտեանական ժայթք ու բոլորում է. Ոյժի, Լոյսի ու Սիրոյ կեանք: Որ մեր ժամանակին մէջ նորէն ու նորէն կը միջամտէ, մեր խաւարին ու ցուրտին մէջ ծախող Յոյսի աստղը վեր ըլլալու. որ նորէն ու նորէն մեղի կը բերէ իր Աւետիքը թէ՛ մարդուն տրուած է իր կեանքը, քոյրութիւնը այլակերպելու, պայծառակերպելու Աստուածայինին մէջ. աշխարհքին ժամանակին ժամանակելու Յաւերժին — աշխարհաբնակ՝ ըլլալու արգէն երկնաքաղաքացի:

Ա. Առակետը. — Ճիշդ է ուրեմն, վարդապետ, որ վերստին ժամանցած է այս գիշեր Աստուածամարդը, Յաւերժը նոր է եղած նորէն. մեր ժամանակին, մեր լինելութեան վերահպած՝ զայն Յոյսով շահադարձելու. անոր նորաստեղծման խաղէկ հրաշալիք... վարդապետ:

Մէկէն անդադարման որ հասած էին Բեթղեհէմ. ու քիչ վերջը երբ Տաճարէն նիստ կը մտնէին, կանգ առին բոլոր յանկարծ, մեծ սինալարքին սկզբը, յալիշակուած՝ Ս. Ալլին առջեւէն իրենց հասնող լուսաշող ցնծերգէն՝ «Նմուս նոր Արքայի Բեթղեհէմ Գաղարի...»:

Ե. Ռ. Գեղիկեան

ԱՄԵՐԻԿԱԿԱՆ ՄԵՐՈՒՄԻ ՅՈՒՆԻՈՒՐ

ԲԱՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐ ԽԱՐԻՍԽՆԵՐԸ

Երբեք, կը կարծենք, երբեք՝ աւելի քան մեր ժամանակին մեջ՝ աւելի լաւ չէ ձեւաւորուած քի կրօնական համոզումները ո՛րքան հարկաւոր են բարոյականին ոյժ եւ ամբողջին տալու համար: Ծանր պարագաներու մէջ, զարհուրելի պատասխանատուութեամբ խնճուած գործերու մէջ, հաւատքի պէտք կայ՝ արդար ըլլալու համար: «Կատարեցէ մեր պարականութիւնը եւ մնացածը Աստուծոյ բողոք»: Հիմաւորեց Որոշումս այս աղաղակը արձագանք ունի Աստուծոյ, աշխիմն նմարիս Աստուծոյ հաւատարմութիւնը հոգիին մէջ միայն: Դժուար է կատարել լապտա, լապտա ըլլալ, երբ չհաւատամք Աստուծոյ քի իմք պիտի հոգայ, այսինքն պիտի տեսնենք մեր արդարութեան բոլոր հետեւումները: Արդ, աշխարհի պարկեշտները չունին այս հաւատք: Եւ սակայն ամէն ինչ կ'ապացուցէ քի այդպիսի հաւատքի՝ մըն է որ աշխարհի ազգերը եւ անհատները կը պարտին իրենց նմարիս ոյժը: Այս վայրկեանիս նոյն իսկ, երբ փնտնենք քի որո՞նք են աշխարհի այն երկիրները, որոնք ամենին աւելի լաւ պիտի դիմարտեն — ինչ որ ալ պատահի — անհրաժեշտ ցնցումներուն, մեկ պիտի ըսենք՝ Անոնք որոնց մէջ կրօնական հաւատքը կը ծառայէ սակայն իբրեւ խաբիսիս եւ նեցուկ բարոյական հաւատքին, որ, առանց անոր, պիտի վերածուէր տարած, զանգաղող եւ ինքնինքն մասին անապահով բնազդի մը:

Ա. Վ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՔՆՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Ն. ԱՂԲԱԼԵԱՆԻ

Ի ՄԱՍԻՆ Ս. ԿԱՆԱՅԵԱՆԻ

«ՔԱԶԱՆՅ ՏՈՒՆ. (ԱՐՇԱԿՈՒՆԻՔ). ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԷՊ» Ի

Ամենապատիւ Տէր Թորգոմ Արքեպիսկոպոս

Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի

Սրբազան Հայր,

Պատիւ ունիմ ներկայացնելու Ս. Կանայեանի այն գործի քննութիւնը, որ Ձեր առաջարկութեամբ Ս. Աթոռիչ Ուսումնական Խորհուրդը ուղարկած էր ինձ ա թ Յունիս 12 ին:

1901 թ. լոյս տեսած են երկու ժողովրդական դրոյց, որ գրի առած է բանահաւաք Ս. Հայկունի. մէկը էմինեան Աղգադրական ժողովածուի Բ. հատորի մէջ՝ Շէրին շահ և Բահր խորագրով, միւսը Արարատ ամառքի մէջ՝ Քարակ շահ և Անուշ շահ՝ անունով. առաջինը կուլարի իսկ երկրորդը Մոկաց բարբառով: Հինգ տարի յետոյ 1906 թ. Աղգադրական հանդէպի մէջ լոյս է տեսած մի ուրիշ դրոյց՝ Բոսորով Թաղաւոր՝ անունով. նոր Բայազէցի Ղշաղ գիւղի բարբառով, որ գրի առած է Ե. Ալայեան: Ահա այս երեք դրոյցները հետազոտութիւնն է Սո. Կանայեանի գործը, որ բռնում է 849 մեծագիր էջ:

Գործի վերնագիրն է. «Քաջանց տուն. (Արշակունիք). ժողովրդական վէպ»: Այս վերնագիրը հեղինակն ինքն է յարմարացրել այդ երեք դրոյցներին՝ հարկադրութեամբ ձեռնացն՝ տան, որով նա վերագրած է ժամանակին Սասունցի Դաւթի դրոյցը: Այս բացատրութիւնները հնարովի չեն, այլ աւելւած են բուն իսկ դրոյցներէջ:

Վերը յիշածն երեք դրոյցները Ս. Կանայեանն համարում է Արշակունիաց վէպի մնացորդ ժողովուրդի յիշողութեան մէջ: Իր նպատակն է ցոյց տալ այդ դրոյցների պատմական աստուծոյ (էջ 66), մասնանշելով այն անձերը, զոյգներն ու պարագաները, որոնց յուշիկները մնացած են այդ դրոյցներէ մէջ, Գիտենք, որ Արշակունի թագաւորների մասին ընդարձակօրէն խոսում է Փաւստոս: Նրա պատմութիւնը Ս. Կանայեանն համարում է «հիշա մեր վէպի ընդարձակ բովանդակութիւնը, ուստի և անուանում է Քաջանց տան հնազոյն փոփոխակ» (28): Քիչ յետոյ մի և նոյն պատմութիւնը նա համարում է Քալանց օսմ վէպի վերամօակնութիւնը և իր կարծիքն ընդգծելով ուղղում է ասել թէ՛ դրոյցներն աւելի հին և իսկապիսի են քան Փաւստոսի պատմութիւնը (32): Պատմութեան և դրոյցների այս կապը նա մասնանշում է նաև գործի ընթացքին (46, 340 . . .), ասելով թէ՛ Փաւստոսի պատմութիւնը «համարեա ամբողջապէս մեր Քաջանց վէպն է» (596):

Իր հետազոտութեան շնորհիւ հեղինակն եկած է այն եզրակացութեան, որ երբեմն գոյութիւն ունեցած է Արշակունիաց վէպ, որի հերոսներն եղած են իսթով Կոտակ, Տիրան, Արշակ Բ., Պապ, Արշակ Գ. և որա որդին Տիրգրան, որին յիշատակում է Պրոկոպիոս:

Ընդարձակ յառաջարկնից տեղեկանում ենք (4-70), որ հեղինակն իր աշխատութիւնը ծրագրած է 1907 թ. և իր գրոյթները (թէ՛ղերը) պատրաստ են եղած 1908 ին: Թառաշարանը գրուած է 1912 ին, բայց երևում է, որ հեղինակը շարունակ աշխատած է իր գործի վրայ, որովհետև այնտեղ յիշատակուած են այնպիսի գիրքեր և յօդուածներ, որ լոյս են տեսած շատ աւելի ուշ, այսպէ՛ս՝ Գր. Դարբաստը՝ Պատմութիւնը 1915, Հ. Ն. Ակինեանի գրութիւնը Վերջ տոգիւնացին Տիրիթայ 1922, Մ. Արեւիկեանի գիրքը հայոց տաղապիւնութեան մասին 1933: Այսպիսով երկարամեայ աշխատութեանն արդիւնք է Քաջանց տունը:

Օպարելով մի բարբառատիկ առիթից, հեղինակը ժամանակին տեղեկութիւն է տուած իր աշխատութեան մասին «Հովիտ» շարաթաթերի մէջ (1908) և յայտարարած է իր գրոյթները՝ Նոյն թուին նա զատախօսած է Քաջանց տան մասին նախ էլ միւսածն ապա Թիֆլիս, ունեցողիներին ցրելով իր դրոյթները տպագրել, որ դրած է նաև այս գործի Թառաշարանի մէջ: Բանասէր Ս. Մալխաստեան մի նպատաւօր հաշիւ է տպագրած Մշակ լրագրի մէջ Թիֆլիս արած զատախօսութեան մասին, կցելով ինչ-ինչ դատողութիւններ, որոնց պատմականան է հեղինակը մատուլի մէջ: Այս հաշիւն ու պատասխանը Նոյնպէս բերուած են Թառաշարանի մէջ: Այստեղ, մի բարեմիտ նախանձախորդութեամբ հեղինակը պաշտպանում է իր դրոյթներին ինքնապատկութիւնը և կարծիքների նախորդութիւնը, որոշելով այն տարբերութիւնը, որ կայ իր բանահաւաք Ս. Հայկունեւ տեսութեանց միջև Քաջանց տան մասին, ինչպէս և մասնանշելով այն հանգամանքը, որ թէ՛ն և. Արեւից Նոյնպէս այն կարծիքը յայտնած է թէ՛ Մամիկոնեանը ձանաղան ծագում ունեն, բայց Նոյն կարծիքն ունեցած է Քաջանց բառի մասին, ինչ որ ինքն է տարիներ առաջ հրապարակած է՝ նա բարեխղճութեամբ խոստովանում է այն հանգամանքը, միաժամանակ նկատելով թէ՛ իր ուղին

տարբեր է եղած, թէև հասած է նոյն երգական-ցութեան: Այնուհետև նա երգատաղիտութեամբ յիշում է իր հայ եւ օտար ուսուցիչներին, Շորոնց անունները զարդարում են այս աշխատութեան հակառէջ: Անունները սակայն յիշուած են, հաւանորէն իւր յիշատակին տաղաբանութեան ժամանակ, երբ գործին իւր հցուել է իւր կիրարկած աղբիւրների ցանկը, որի մասին չհետողութիւն է անուած հեղինակը (7, լուսանցք):

Այս ընդարձակ գործի առաջին մասը հիշուած է Քննադիրները, որի առաջին հատուածը մի չիւստուած է վերը յիշուած երեք զրոյցներից: Հեղինակն աշխատած է կապել իւրաքանչիւր, ինչ որ համարում է, և իւրաքանչիւր կապել մի քննադիր գրական լեզուով, բայց միայն մեծ ընթանալով բարբառական բնագիրներին: Անուանելի միջադէպերը պատմած է զատ-զատ: Հիւստուածքը զրլ-խախարդուած է հերոսների անունով, և անասուածու համարում է կոչուների ղիւրուութեան համար: Ամէն մի գլխից յետոյ դուռնած են ընդարձակ ծանօթութիւններ, ուր մասնանշուած են յայտ բոլոր գծերը, որոնց նմանը հեղինակը գտած է մեր եւ օտար զրոյցների, հեքեալների և վէպերի մէջ: Այս բաժինը բռնում է 72-211 էջերը:

Քննադիրները մասի երկրորդ հատուածը կազմում են բուն բարբառական բնագիրները, որ հեղինակն օգտակար համարած է ղեն իւր հիւստուածքին առելիքը, իրաւաբան նկատելով թէ ոչ ամէնքը կարող են գտնել կամ ունենալ: Այդ բնագիրներից մէկը նա արտագրած է էմիլենան Ազգաբնակից ժողովութեանից: Երկրորդը Ս. Հայկունու Վարազի շահ և Անուշ շահ գրքերն են, որ պարզապէս կցուած է գործին, իսկ երրորդը մի փոքրիկ է Ազգաբնակից շահից: XIV դրից, որ նոյնպէս կցուած է գործին: Այս երեք բնագիրները միասին բռնում են 70 էջ (213-283): Սրանց զատական բառերի ու ստույթիւնների մէջու-թիւնը հեղինակը դրած է էջերի սակին:

Գործի երկրորդ մասը, որ հիշուած է շէտու-զտուութիւնը, բաժանուած է եօթ հատուածների և բռնում է այս աշխատութեան 284-849 էջերը:

Առաջին հատուածի մէջ, մի կարճ յառաջաբանից յետոյ, ուր հեղինակը պատահաբանում է թէ ինչու՞ Արշակունեաց վէպը պէտք է որ գոյութիւն ունեցած լինի, նա որոշում է այս առեւտրութիւնը, որ կայ Սասունցի Դաւթի վէպի, կամ հեղինակի խօսքով՝ «Ջողանց տան» և Քաջանց տան միջև և գծում է այն համարն, որով ինքը հասած է իւր գլխաւոր զրոյթին թէ՛ «Քաջանց տունը» Արշակունեաց վէպի է և հայկական ըստեղծագործութիւն՝ հակառակ հերոսների օտար անուններին:

Երկրորդ հատուածի նպատակն է ցոյց տալ, որ թէև զրոյցների մէջ յիշուած Սև սարը՝ Մեծ ու փոքր Մասիսն են. Ծաղիկ սարը՝ Ալատաղն է. Սպիտակ սարը՝ Նպասն է. Ծովը՝ Պոստոսը. Ձիւնանը, որ նա վրպատացիներից մէկին հետեւելով ուղղադարձ է՝ Ձիւնանը՝ Բիւզանդացիներն են, իսկ Ձիւնաստանը՝ ձախկն է (Սամ. րոնի շըշանը):

Երրորդ հատուածի մէջ հեղինակն աշխատում է ցոյց տալ, որ վէպի մէջ գործող զինքը մարդիկ են և Մամիկոնեանների, Սև զինքից մէկը ուրաջող Վահան Մամիկոնեանն է, իսկ Սպիտակ զինքը՝ Վասակ Մամիկոնեանը: Միւս վէպը՝ Մանուէլ Մամիկոնեանն է: Ջրոյցի մէջ երկուսը Քաջ Վարդանը՝ Մամիկոնեանի նահապետ Վարդանն է, որին սպանեց Վասակ Փառանձեմով սաղաւնով, իսկ Վրէի Վարդանը՝ նոյն այդ Վարդանի նահապետի որդի Վարդանն է, որ ծնունց հօր սպանութեան օրը Վարդ խառնուր, որ զրոյցներից մէկի մէջ կոչուած է Սալլի Խուրէման, Մանուէլ Մամիկոնեանի զուտար Վարդանախանն է, իսկ Սև զինքը՝ Ջարմանդուտն է, Պապի կինը, որ հաւանաբար Մանուէլի քոյրն էր: Հետեւեալ հատուածը հիշում է զրոյցի մէջ յիշուող տարր անձերի ինքնակերպութիւնը: Վէպի լէնկ թիմուրը նա համարում է չիթթուած Թանուր անուան հետ, որ Պարսկական վէպի Թանուրանն է անցած հայ միջով, այնտեղ մերաջանցած է և շատ վաղուց մտած Քաջանց վէպի մէջ. իսկ Քաջեր անունով հերոսը Արտաշիւր Սասանեանն է, որ Խուրէլ Մեծի վէպից չիթթում անցած է Քաջանց տուն վէպին: Սև Դուրզու անունով անձը Կոստասն է, Ողիմպիատի նշանածը, իսկ Բահրը (որ և Բահրի), Ողիմպիատի է, որ ձուլուած է Փառանձեմով հետ:

Հինգերորդ հատուածի մէջ հեղինակն աշխատում է մեր Թագաւորներին նոյնացնել վէպի հերոսներին հետ և աշխատում է ցոյց տալ, որ Քաջանց վէպի Խոսրով Թագաւորն է պատմութեան Խոսրով Կոստան է, նրա որդի Ջիւան շահը՝ Խոսրովի որդի Տիրանն է: Ջիւան շահի որդի Տիրին շահը՝ Արշակ Բ.ն է, նրա որդի Բարակ շահը՝ Պապն է. Բ.ն որդի Տիրին շահը (որ և Քաջըր Թագաւոր)՝ Արշակ Գ.ն է, իսկ Երա որդի Դիլիմ շահը (որ և Տիրիլուն շահ)՝ Արշակ Գ.ի որդի Տիրգանն է, որի մասին խօսում է Պրոկուպիոս պատմագիրը:

Հետեւեալ հատուածի մէջ հեղինակն աշխատում է վէպի մի քանի կենցաղական գծերը հաստատել պատմութեան ընձեռած փաստերի և պարզել, թէ ինչ է ձեռնաթուղին, որով Թագաւոր են ընտրում կամ հարազարծ և խօսուն ծառը, որից խորհուրդ է հարցնում հերոսներից մէկը:

Վերջին հատուածի մէջ հեղինակը քննում է վէպի մէջ յիշուած ըուրի միջադէպը և աշխատում է ցոյց տալ յիշատակուած հրաշալիքների պատմական հիմքը: Այնուհետև նա փորձում է որոշել Քաջանց վէպի կազմութեան ժամանակը, նրա վաղեմի տաղաչափական կազմ և ընդհանրապէս «Քաջանց տուն» վէպի արժէքը:

Հեղինակը լաւապէս ծանօթ է հայ ժողովրդական բանահիւսութեան և բառական տեղեկութեան ունի մեր հարեւան աղբիւր առասպելներին և հեքեալների մասին. Վրաց՝ Ամիրեւի զրոյցը, Պարսից՝ Շահնամէն, Արաբների՝ Հազար ու մի գիշերները, Յունաց՝ Ողիմպական, Իլիական և առասպելները: Երբեմն հայեմատութեան է առ-

նուստ և Գերման վէպն ու հէքեաթները: Քաշա-
նմուտ է հայոց հին մատենադրութեան և օգտա-
գործում է անտիպ ձեռագրական աղբիւրներ:
Այս ընդգրկել գործին ձեռնարկելուց առաջ նա
նայն կարգի մի աշխատանք կատարած է Ստան-
ցի Դաւթի վէպի մասին, որ և առիթ է տուած
համանայու այս կարգի նիւթերին: Նա աշխատած
է այդ վէպի պատմական հիմքերը գտնել: «Ջո-
շանց տունը» համարելով Մամիկոնեանց վէպը,
ձեռնարկած է նրանց պատմութիւնն ուսումնա-
սիրելու և այդ աշխատանքի ընթացքին է, որ
յղացած է նաև այս աշխատութեան զաղագագրը:
Այս առիթով ընականաբար խուզարկած է Փաշ-
տոս, Ջերմո Ղլակ, Յով. Մամիկոնեան, Նիլդէ,
Ղազար Փարպեցի, Սերէոս, Մեհարպ երէց և ու-
րիշ աղբիւրներ: Ջրոյցներ է վէպերի պատմա-
կան աստուած որոնելը զարծած է հեղինակի մա-
նագիտութիւնը և այս աշխատութեան մէջ մենք
հանդիպում ենք մի շարք նոյնատիպներ, որոնց
վրայից անցնում է արագ: (Քննադատը—Արշակ Բ.
Ախպուր աղայ և Ղազարամիզ—Նորոսնայ և այլն):
Իր փառատարկութիւնները և ծանոթագրութիւ-
նները երբեմն փոքրիկ մենագրութեան կերպարանք
են առնուած և շատ օգտակար կարող են լինել այս
կարգի հետազոտութեան պարագայներին:

Իր աշխատանքը նա կատարած է համեմա-
տական մեթոդով, որ միակ օրինաւորն ու ար-
դասաւորն է այս տեսակ նիւթերի հետազոտու-
թեանց ժամանակ:

Տեսնենք հիմա թէ հեղինակն ի՞նչպէս է օգտա-
գործում իր ունեցած հարուստ պաշարը և ի՞նչ-
պէս է կիրարկում իր նախընտրած ուղիղ մեթոդը:
Սրա համար անհրաժեշտ է առնել մի երկու
բնագիրն և տեսնել նրանց մեկնութիւնը:

Անաստիկ այդ ջրոյցներից մէկը, խորով
թագաւորը ամէն օր որսի գնալիս երբ անցնում
է իր լեռան մօտով, միշտ մի ձայն է լսում թէ՛
քեզ մի փորձանք է գալու. ե՛րբ կ'ուզեն՝ երի-
տասա՞րդ թէ ծեր ժամանակ: Իր նապիւրների խոր-
հորդով ուն պատասխանում է. երիտասարդ ժա-
մանակ կ'ուզեմ. գոռց յաղթել կարենամ: Անմի-
ջապէս արևմուտքից ամպեր են հաւաքւում, քա-
րէ կարկուտ է գալիս, թագաւորի երեք հարիւր
մարդան ջրում է հեղեղը, ազատում է մի այն
թագաւորն իր քամեղէն ձիու շնորհիւ և ընկնում
է մի գիւղ, ուր տէրտէրի աղչիկը հիւրասիրում
է նրան: Արքայական զգեստը մի պտուկի մէջ
գնելով և գոմի մէջ մի սալի տակ խորնջով նա
դառնում է տէրտէրի ծառան, որ նրան շատ հա-
ւանելով՝ իր աղչիկը տալիս է կնոթիւն: Թա-
գաւորը երազում տեսնում է, որ իր նեղութիւ-
նը այն օրը կը վերջանայ երբ պողպատէ վրանի
տակ կերակուր ուտի պողպատէ ամանով: Տես-
նալով, որ թագաւորը չի երևում՝ նրա քաղաքը
մարդիկ որոշում են ձեռնաթուղտով մի նոր թա-
գաւոր նշտրոն: Բայց ձեռնաթուղտը միշտ գա-
լիս ու նստում է թագաւորի գահին: Մտածում
են, որ երևի թագաւորը կենդանի է, որոշում են
գնալ ու գտնել և թաղունին հետեւելով գալիս
հասնում են այն գիւղը, ուր թագաւորը ծառայ

էր զարման: Թաղունը նստում է տէրտէրի տա-
նիքին և եկողները տէրտէրից պահանջում են
իրենց թագաւորը: Այս դէպքի վրայ տէրտէրի
աղչիկը իր մարդուն ուշ է կերակուր տառնում և
մուսնում է նետ աման վերցնել: Մարդը ստիպ-
ուած՝ լուսանում է բաւը և նրա միջից է կերա-
կուր ուտում, իսկ կինը նրա գլխին բռնում է
վահանը՝ անձրեկ կախոցից պայտպանելու հա-
մար: Լսելով օտար մարդկանց դիւղ գալն ու նը-
կատելով այս զուգակողմութիւնն իր երազի հետ՝
թագաւորը կնոջն ուղարկում է խորած կնոհը
բերելու, հաջնում է իր արքայական զգեստն և
մտնում գիւղ: Թագաւորը պատրաստում է մեկ-
նելու: Տէրտէրն ասում է. չապա կ'ինդ, հետդ
չե՛ս տանելու: Բերում են մի մի: Կինը յղի լի-
նելով՝ երբ փորձում է հեծնել՝ սուր հրուսում է:
Թագաւորը կարծելով թէ կինը փուշ արձակեց՝
մերժում է նրան իր հետը տանել: Լսնուում է իր
բազպանն ու զաշոյնը և տալով կնոջն ասում է.
Եթէ ծնածդ մանչ ելաւ՝ այս բազպանն ու զա-
շոյնը կը տաս իրան և կ'ստես, որ ոսկուց գարի
կտրելով՝ գայ ինձ գտնի: Իսկ եթէ ծնածած չա-
շիկ լինի՝ բազպանը կը ծախէք և անկարօտ կապ-
րէք մայր ու աղչիկ:

Ան ջրոյցը, որ ինչպէս տեսնում էք մի հե-
քեաթ է և ջրոյցներից միայն մէկն է յիշում իս-
րով անուշը. միւսն ասում է. «Մի թագաւոր: Մի
Միկնեան միջադէպը իր հիմնական գծերով վրոյց
ներեց մէկը պատմում է Շիրին չափի մասին: Նա
տեղ ձայնը ոչ թէ լեռան կողմից է լսւում, այլ
մի հայիւրը մանչ (աւիւր) թագաւորին ամէն
անգամ երկու մաս է ցոյց տալիս: Թագաւորի մե-
ծամեծները խորհուրդ են տալիս, որ ինքն իր
հերդիւն երեք մաս ցոյց տայ, իսկ եթէ հայիւրը
երեքը ցոյց տա՝ ինքը չորս մաս ցոյց տայ: Այդ-
պէս մի անուշ է Շիրին չափ: Այն ժամանակի հա-
լիւսըրը կանչում է նրան իր մօտ և ասում թէ
առջևդ երեք փորձանք կայ. կռիւ, մահ կամ հե-
ղեղ: Ե քննութիւնը թողնում է Շիրին չափին,
որ ընտրում է հեղեղը, ազատում է մի այն
թագաւորն իր քամեղէն ձիու շնորհիւ և ընկնում
է մի գիւղ, ուր տէրտէրի աղչիկը հիւրասիրում
է նրան: Արքայական զգեստը մի պտուկի մէջ
գնելով և գոմի մէջ մի սալի տակ խորնջով նա
դառնում է տէրտէրի ծառան, որ նրան շատ հա-
ւանելով՝ իր աղչիկը տալիս է կնոթիւն: Թա-
գաւորը երազում տեսնում է, որ իր նեղութիւ-
նը այն օրը կը վերջանայ երբ պողպատէ վրանի
տակ կերակուր ուտի պողպատէ ամանով: Տես-
նալով, որ թագաւորը չի երևում՝ նրա քաղաքը
մարդիկ որոշում են ձեռնաթուղտով մի նոր թա-
գաւոր նշտրոն: Բայց ձեռնաթուղտը միշտ գա-
լիս ու նստում է թագաւորի գահին: Մտածում
են, որ երևի թագաւորը կենդանի է, որոշում են
գնալ ու գտնել և թաղունին հետեւելով գալիս
հասնում են այն գիւղը, ուր թագաւորը ծառայ

էր զարման: Թաղունը նստում է տէրտէրի տա-
նիքին և եկողները տէրտէրից պահանջում են
իրենց թագաւորը: Այս դէպքի վրայ տէրտէրի
աղչիկը իր մարդուն ուշ է կերակուր տառնում և
մուսնում է նետ աման վերցնել: Մարդը ստիպ-
ուած՝ լուսանում է բաւը և նրա միջից է կերա-
կուր ուտում, իսկ կինը նրա գլխին բռնում է
վահանը՝ անձրեկ կախոցից պայտպանելու հա-
մար: Լսելով օտար մարդկանց դիւղ գալն ու նը-
կատելով այս զուգակողմութիւնն իր երազի հետ՝
թագաւորը կնոջն ուղարկում է խորած կնոհը
բերելու, հաջնում է իր արքայական զգեստն և
մտնում գիւղ: Թագաւորը պատրաստում է մեկ-
նելու: Տէրտէրն ասում է. չապա կ'ինդ, հետդ
չե՛ս տանելու: Բերում են մի մի: Կինը յղի լի-
նելով՝ երբ փորձում է հեծնել՝ սուր հրուսում է:
Թագաւորը կարծելով թէ կինը փուշ արձակեց՝
մերժում է նրան իր հետը տանել: Լսնուում է իր
բազպանն ու զաշոյնը և տալով կնոջն ասում է.
Եթէ ծնածդ մանչ ելաւ՝ այս բազպանն ու զա-
շոյնը կը տաս իրան և կ'ստես, որ ոսկուց գարի
կտրելով՝ գայ ինձ գտնի: Իսկ եթէ ծնածած չա-
շիկ լինի՝ բազպանը կը ծախէք և անկարօտ կապ-
րէք մայր ու աղչիկ:

Ան ջրոյցը, որ ինչպէս տեսնում էք մի հե-
քեաթ է և ջրոյցներից միայն մէկն է յիշում իս-
րով անուշը. միւսն ասում է. «Մի թագաւոր: Մի
Միկնեան միջադէպը իր հիմնական գծերով վրոյց
ներեց մէկը պատմում է Շիրին չափի մասին: Նա
տեղ ձայնը ոչ թէ լեռան կողմից է լսւում, այլ
մի հայիւրը մանչ (աւիւր) թագաւորին ամէն
անգամ երկու մաս է ցոյց տալիս: Թագաւորի մե-
ծամեծները խորհուրդ են տալիս, որ ինքն իր
հերդիւն երեք մաս ցոյց տայ, իսկ եթէ հայիւրը
երեքը ցոյց տա՝ ինքը չորս մաս ցոյց տայ: Այդ-
պէս մի անուշ է Շիրին չափ: Այն ժամանակի հա-
լիւսըրը կանչում է նրան իր մօտ և ասում թէ
առջևդ երեք փորձանք կայ. կռիւ, մահ կամ հե-
ղեղ: Ե քննութիւնը թողնում է Շիրին չափին,
որ ընտրում է հեղեղը, ազատում է մի այն
թագաւորն իր քամեղէն ձիու շնորհիւ և ընկնում
է մի գիւղ, ուր տէրտէրի աղչիկը հիւրասիրում
է նրան: Արքայական զգեստը մի պտուկի մէջ
գնելով և գոմի մէջ մի սալի տակ խորնջով նա
դառնում է տէրտէրի ծառան, որ նրան շատ հա-
ւանելով՝ իր աղչիկը տալիս է կնոթիւն: Թա-
գաւորը երազում տեսնում է, որ իր նեղութիւ-
նը այն օրը կը վերջանայ երբ պողպատէ վրանի
տակ կերակուր ուտի պողպատէ ամանով: Տես-
նալով, որ թագաւորը չի երևում՝ նրա քաղաքը
մարդիկ որոշում են ձեռնաթուղտով մի նոր թա-
գաւոր նշտրոն: Բայց ձեռնաթուղտը միշտ գա-
լիս ու նստում է թագաւորի գահին: Մտածում
են, որ երևի թագաւորը կենդանի է, որոշում են
գնալ ու գտնել և թաղունին հետեւելով գալիս
հասնում են այն գիւղը, ուր թագաւորը ծառայ

էր զարման: Թաղունը նստում է տէրտէրի տա-
նիքին և եկողները տէրտէրից պահանջում են
իրենց թագաւորը: Այս դէպքի վրայ տէրտէրի
աղչիկը իր մարդուն ուշ է կերակուր տառնում և
մուսնում է նետ աման վերցնել: Մարդը ստիպ-
ուած՝ լուսանում է բաւը և նրա միջից է կերա-
կուր ուտում, իսկ կինը նրա գլխին բռնում է
վահանը՝ անձրեկ կախոցից պայտպանելու հա-
մար: Լսելով օտար մարդկանց դիւղ գալն ու նը-
կատելով այս զուգակողմութիւնն իր երազի հետ՝
թագաւորը կնոջն ուղարկում է խորած կնոհը
բերելու, հաջնում է իր արքայական զգեստն և
մտնում գիւղ: Թագաւորը պատրաստում է մեկ-
նելու: Տէրտէրն ասում է. չապա կ'ինդ, հետդ
չե՛ս տանելու: Բերում են մի մի: Կինը յղի լի-
նելով՝ երբ փորձում է հեծնել՝ սուր հրուսում է:
Թագաւորը կարծելով թէ կինը փուշ արձակեց՝
մերժում է նրան իր հետը տանել: Լսնուում է իր
բազպանն ու զաշոյնը և տալով կնոջն ասում է.
Եթէ ծնածդ մանչ ելաւ՝ այս բազպանն ու զա-
շոյնը կը տաս իրան և կ'ստես, որ ոսկուց գարի
կտրելով՝ գայ ինձ գտնի: Իսկ եթէ ծնածած չա-
շիկ լինի՝ բազպանը կը ծախէք և անկարօտ կապ-
րէք մայր ու աղչիկ:

զինակը կցած է մի քանի ծանոթութիւն, որից տեսնուած ենք թէ քամիլէն ձին, թուրուով թագաւոր բնորովը և հերոսի նեղութեանց կանխատեսութիւնը հանդիպում են նաև օտար զրոյցների, վէպերի և հեքիաթների մէջ (80-82): Այսպէս Ս. Գրքի մէջ տեսնուած հնք զրոյցի պատմածին ճերջ նման ղէպը» (Գաղ և Դաւիթ): Կնոյեց բանաստեղծ լիս բաղանդ թողնելն ու պատուէրը, որ այդ նշանով տղան գայ հորը գտնի. հանդիպում ենք Շահնամի մէջ (Թուստէմ և Ջոհրաբ): Նոյն տեղը պատահում ենք և գուշակող ծայրին (110-13): Այս ամէնը հեղինակին ինքը իրաւամբ համարում է շքիկի տեսագծերի մասնաշրջանը:

Արդ՝ եթէ էլ, որ միջնադպերը յապաւենք հէքեաթից, քանի որ սրանք չեն կարող Արշակունեաց վէպին յատուկ չլուսիկներ համարուիլ, ինչպէս մնալ խորով թագաւոր զրոյցից և որ միջնադպերի պատմական աստուած է որոնում հեղինակը, Թարգմանաբար բերելով Մազզթաց արշաւանքի մասին փառաստի պատմածը, հեղինակը գրում է. «Ան՝ ձեզ ժողովուրդի քարէ կարկուտը, աւելի կենդանի պատկեր և նմանութիւն կարող չէ լինել, Կարկուտից յետոյ ենթադրում է հեղեղ, որ նոյնպէս պատերազմի նշան է» (322): Այսպիսով հեղինակը գտած է համարում զրոյցի պատմական աստուած: Բայց Մազզթաց հեղեղն եկած է Հիւսիսից, իսկ զրոյցը պատմում է թէ Հիւսիսուրբից եկաւ կարկուտը ամբողջ Հեղինակը կարծում է, որ ժողովուրդը չլիոված է երկու համանման դէպք, որ պատահած են խորով կուտակի և Արշակ Բ-ի ժամանակ, որք Գարսիկները Մեհրուանին առաջնորդութեամբ աւարելով Աղձնիք, Ծոփք և Անգեղոտուն՝ արևմտեան կողմից մտան հայոց միջնախաւարը:

Փառաստու պատմում է թէ Մազզթաց արշաւանքի ժամանակ խորով ապաստանեց Դարինք բերդը. իր հետն էր և ձերբունի վրթմանէ կաթողիկոսը: Այստեղ նրանք մնացին մօտ մի տարի, մինչև վաշէ Մամիկոնեանի խորտակեց արշաւողների ուժը և թագաւորին հետն առած՝ վերջնապէս ջաղջխանք նրանք Օշականի մօտ: Վերապատմելով այս ամէնը հեղինակին ասում է. «Ան աւելին վէպի մէջ տարին, թուրուով և տէրտէր՝ վրթմանը» (324): Այսպիսով մէկ տարի տէրտէրի տնդիտեայ լինելը մի պատմական յուշիկ է մէկ տարի Դարինք մնալը, թէև բերդի մէջ թագաւորը չի դադարում թագաւոր մնալ և մշակ չի դառնում տէրտէրի մօտ: Այդ բերդը տէրտէրի տունը չէ և ոչ օտար դուրը կամ խաւարի: Մենք չկրկնեց թագաւորին այնտեղ իր արքայական հագուստը խորած է. տարուան վերջերը բարի մէջ կերակուր հերած է, տէրտէր-վրթմանէն աղչիկն առած ու լլի թողած է իր մեծամեծները լըռչունով գտած են նրա տեղը և այլն և այլն:

Զրոյցի խորով թագաւորն ամէն որ գնում է որսի և փառանքեան խորով կուտակը սիրում է որսը և յատուկ որսատեղ չինեց, Հեղինակի կարծիքով զրոյցը պահած է խորով կուտակի բնատուրութեան այդ յուշիկը: Բայց հեղինակին ինքն իր ծանօթութեան մէջ (327) յիշատակում է ուրիշ հայ թագաւորներ, որ նոյնպէս որս են սիրած և

յատուկ որսատեղ չինած (Տիգրան Մեծ, Երուանդ) զարծեալ ինքն է, որ ասում է թէ որսը զինուորական մարտնէն էր այդ զարբերում և աղնուական թէ թագաւոր՝ որս անելով էին մարզում պատերազմական գործերի, հետևապէս զրոյցի պատմածը հիմք չկայ յատկապէս խորովի և Արշակունեաց հետ կապուած մի բնորոշ դիմ համարելու: Խորով թագաւոր զրոյցի այս երկու պատմական յուշիկն է գտած հեղինակը: Եւ այս հէքեաթի «վերամշակուած» տարբերակն է ուրեմն փառաստի պատմութիւնը:

Վերն տարին թէ միևնոյն միջնադպերը զրոյցը պատմում է և Ներին շահի մասին, որ հեղինակի կարծիքով Արշակ Բ-ն է: Այնտեղ տեսնուք, որ մի հայիւր է, որ երկու մասն է ցոյց տալիս և գուշակութիւն անում: Իր «Բացատրութեան» մէջ հեղինակին ասում է. «Երկու մաս ցոյց տուող հայիւրը անտարակոյս Ներսէս Մեծն է (352) և յիշատակելով փառաստի պատմածը Ներսէս Մեծի անդադրում բողոքների, խրատների և աստուծի մասին՝ գրում է. «Վէպում թագաւորի առաջ կտրողը, խրատողը և ազանաջողը կամ գուշակութիւններ անողը միայն է միմիայն Ներսէսը կարող է լինել և ոչ այլ ոք» (355): Բայց ինչու համար հայիւրը հոգեւորական պիտի համարուի. որովհետև հոգեւորականն է միայն երկու մասով միջնախաւարի և ցուցամատով օրհնելու և խաչակնքում (336): Բայց հայիւրը ոչ օրհնում է, ոչ խաչակնքում, այլ ինչպէս հեղինակին է ասում՝ նա թագաւորի առաջն է կտրում, սպանում և ապա գուշակում: Եւ յետոյ՝ նա ցոյց է տալիս և երեք մաս, որի ղէմ թագաւորն իր չորս մասն է ցոյց տալիս: Հեղինակին ինքն է ևս տեսնելով, որ այդ մասերի մէջ ոչ օրհնութիւն կայ ոչ խաչակնք՝ նրանք մեկնութիւնը գտնում է մի այլ երեւոյթի մէջ: Մասերի այդ մեջոյթիւնը Արշակ Բ-ի և Ներսէս Մեծի պաշարի յուշիկն է, որի մէջ թագաւորն «բոտ երևութիւն պաշարի է հանդիսանում, ինչպէս և վէպում չորս մաս ցոյց տուողը նա է» (355): Մասնով գտած է համարում այս ամանակաւոր պատմական աստուածը:

Բայց սպասուեացած է և Յուսիկը, որ փառաստի մէջ յաճախ կոչւում է «մանուկ», իսկ զրոյցը երկու մաս ցոյց տուողին անուանում է հայիւր կամ մանչ: Որտեղից այս հակասութիւնը հեղինակի կարծիքով հզարող էր ծագել և հոգեւորական Յուսիկի երկար գեղատից, բայց այս հակասութիւնը անշուշտ ծագել է մանուկ Յուսիկի եթէ ոչ ձեր գէթ տարիքաւոր Ներսէսի հետ չլիովելուց» (337): Այս իման վրայ հեղինակը գրում է. «Կարծում եմ թէ պարզ է, որ հայիւրը մանչ Յուսիկն է, իսկ թագաւորն ուրեմն Տիգրանը (զրոյցի մէջ Ջիւան շահը): Այսպիսով այն երկու մաս ցոյց տուողը, որ անտարակոյս միայն է միմիայն Ներսէսը կարող էր լինել և ոչ այլ ոք» այս անգամ «պարզ է, որ Յուսիկն է, իսկ մի ուրիշ տեղ հեղինակը գրում է. «Այսպէս թէ այնպէս հայիւրը Ներսէսն է ոչ թէ ձերութեան պատմաբան, որ համարեմ երկուստեք հաստատու են կաթողիկոս, այլ երկար հանդիմանելի համար, հատկի և Յուսիկ մանուկն էլ վէպում ինչպէս տեսանք կողոնեցաւ նախորդ մանչ, որով չլիովուել են տեղերը կամ միայնքն, որով երկար հազարաւոր ալեւորութեան նշան է համարում հեղինակը:

(Մնացեալը յաջորդով)

Ն. ԱՂԱՍԵԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՈՂԵՐԻ ՈՌՈԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ղազվինն ունի բաւական ընդարձակ խաղողի այգիներ և պտղատու ծառերի պարտէզներ, որ ջուր ստանում են գլխաւորապէս ստորերկրեայ ջրապաշարից, արհեստական քանքանների միջոցով, որովհետեւ գետ ու գետակ չունի և մերձակայ բարձունքներից ինքնահոս ջրերի քանակը աննշան է:

Յիշեալ շուէի ուղին հասնում է մինչև Թեհրան, արեւելահարաւ ուղղութեամբ, մինչև Պարսկաստանի ներկայ մայրաքաղաքը: Ճանապարհին կայ միայն մի փոքր գետ կամ գետակ, Արխէշի ջուրը, որի մէծ մասը 1925 թ. չափ դարձած Ռիգա խաւի կարգադրութեամբ 1929 թ. տարւում է մայրաքաղաք, խլելով տեղական գիւղական ազգաբնակչութեան ձեռքից, քաղաքի նորագոյն ձևով, 30-45 մետր լայնացրած փողոցների ջրմբան և ազգաբնակչութեան այլ կարիքների համար: Թեհրանը վերջի երկու երեք տարիներում, իր գլխաւոր մասերով, համարեա թէ ամբողջովին վերաշինել է, եւ երկարականի տներով, գեղեցիկ ծառատունկ փողոցներով, քաղաքային ծաղկանոցներով, սքովերներով և հասարակական մեծ ու հոյակապ շէնքերով:

Թեհրանը Ղազվինի պէս նոյնպէս զուրկ է գետ ու գետակից, մինչդեռ մօտ 300,000 ազգաբնակչութեամբ մայրաքաղաքը, իր արտասովոր ընդարձակ նստաւայրով, ունի ճոխ բուսականութիւն, անհատ մեծամեծների և հարուստների խոշոր պարտէզներ և տների մեծ մասի բակերում մեծ ու փոքր աւաղաններ, կլիմատրոնի տարածւող լաւ մշակած դաշտեր և քաղմաթիւ գիւղեր: Գիւղերի մի մեծ թիւը ընկած է քաղաքի հիւսիս արեւելեան գէպի լեռնաշղթաները բարձրացող հովառուն գիրքերում, մօտ 15-20 կիլոմետր հեռաւորութեամբ, որոնք ծառայում են մայրաքաղաքի համար իբրեւ ամառանոցների:

Քաղաքի նստաւայրը միանգամայն հարթ տարածութիւն է, նախկին տիրապետողների օրով աղիւսէ պարիսպներով և մեծ խրամատով պաշտպանւած, առանց որ և է բնական ամրութեան: Ներկայումս պարիսպները փլցնում են և խրամատները լցնում, իբրեւ կարևորութիւնից զուրկ բնանաւորում: Այդ հարթութիւնը ոչ շատ թեք մակերեսովով բարձրանում է գէպի իր ամբարանոցային գիւղերը, որտեղ նախկին ու ներկայ շահերը սքանչելի ամառանոցներ ու պարտաներ ունին շինած, ոչ պակաս չափով հերոպական գեսպանատները, մանաւանդ նախկին ցարականը և անգլիականը: Պարսիկ մեծամեծներն ու հարուստները նոյնպէս ունին գեղեցիկ ամառանոցի շէնքեր, ընդարձակ պարտերով և պարտէզներով, թէ՛ գեկորատիվ եւ թէ՛ պտղատու ծառերից: Այդ բարձունքները շարունակութիւնն են կազմում Պարսկաստանի ամենաբարձր լեռների, Դեմաւէնդի լեռնաշղթայի, որի մէջն է 21,000 տոնաչափ առասպելներով հարուստ գագաթը, մշտական ձիւնով ծածկւած և երկրի հեռաւոր տեղերից երեւացող:

Լեռնաշղթան մայրաքաղաքի հետեւում մի տեսակ պատնէշի պէս կանգնած է հիւսիսի սառնամանիքների դէմ յանդիման և իր անդնդախոր ձորերում պահում է մըշտական ունեւ ձիւն միծ կոյտեր և սուռցարաններ: Բնականից այդ եղանակով ամբարած խոնաւութիւնը աստիճանաբար հալելով սուզւում է երկրի ներսը, իսկ պարսիկ ժողովուրդը, բազմադարեայ քաղաքակրթութեան ուղիներով ընթանալով, գետնատակ տունիկներ է ծածկում, որոշ հեռաւորութեամբ հորերի բացւածքներով և այդ տունիկների մէջ կոտակւած ջրիւր հաւաքում է ինքնահոս առուների մէջ և ծառայեցնում իր կարիքներին, ինչպէս իրենից առաջ քաղաքակրթւած Ուրարտա-

ցին հրը՝ և միւս հին ազգերն էին անուամբ:

Քանքաններն են զլիսաւորապէս թնկ-
րան մայրաքաղաքի, նրա ազգաբնակու-
թեան, նրա բազմաթիւ տաճարանոցներին
բազմապիսի կարիքներէ համար ջուր մա-
տակարարութեւ, որովհետեւ ինքնաբերական
ջրերը աննշան քանակի են:

Թեհրանից մինչեւ Սպահան, Մեծ կոշ-
ւած Շահաբասի հնութեան մնացորդներով
հարուստ մայրաքաղաքը, հինգ հարիւր կի-
լոմետր է, դէպի հարաւ ընկած, Պարս-
կաստանի համարեա կենտրոնական մա-
սում: Այդ վիթխարի տարածութեան մէջ,
125 կիլոմետրի վրայ Ղուս քաղաքն է գլու-
նուում, շիա մահմադականների ամենամեծ
սրբափայտերից մէկը, որի միջով համանուն
գետն է հոսում և այնուհետեւ մինչեւ
Սպահան ինքնահոս ջրեր՝ չէք տեսնում և
միայն մի տեղ մի բարակ աղբիւրի էք հան-
դիպում: Միմեանից բաւական հեռու,
անծայր ամառութիւններով անջատած
գիւղեր և շէն տեղեր են պատահում, որ
իրենց գոյութեամբ դարձեալ քարհիւքների
ջրերին են պարտական:

Սպահանի միջով հոսում է երկրի կեն-
տրոնական մասի ամենամեծ գետը, Զա-
յանդառուտ գետը, որը գարնանը բաւա-
կան խոյր կերպարանք է ստանում, ծած-
կելով իր հունի ընդարձակ աւազանը, իսկ
հազաւցիւտ տարիներում՝ ձեռն և անձրե-
ների առատ ժամանակներում, ափերն էլ
է հեղեղում: Դեռի վրայ շինւած են չորս
կամուրջներ, Շահաբասիան դարից, եր-
կուքը մի շարք աշգրիտ և ճարտարապե-
տական գեղեցկութիւն տաւոյ յաւելւածք
շինւածներով: Քաղաքը գտնւում է ձախ
ափին, իսկ աջ ափը տրւած էր Հայաստա-
նից 1605 թ. բռնութեամբ գերեզմարած Հա-
յերին, որ Նոր-Ջուղա անունով քաղաք
էին հիմնել, եթ թաղից բաղկացած, Ե-
րեւանի, Թարվիլի, Քոչերի և ին. անուն-
ներով, անշուշտ համապատասխան գաղ-
թականների խոսնական բնակատեղերի ա-
նունների յիշատակութեամբ: Այժմ այդ
մասում էա, ինչպէս Նոր-Ջուղայի շրջա-
պատում, Նոր-Նախիջևանում, ապրում են
Հայերից աւելի շատ՝ տեղացի ընկիներ:

Ջայնագառուտը սկիզբն է առնում
Փերիա և Ջորմաչալ լեռնային բարձրագիւր
գաւառներից, որ նայն ժամանակը գերե-

վարած հայ գիւղական ժողովրդի բնակու-
թեան վայրերն են ծառայում: Սպահանից
մինչեւ այդ գաւառները եղող տարածու-
թեան բարձրանալը շատ աննկատելի է և
սայլի բնական և չպատրաստւած ճանա-
պարհը որեւէ աշէր ընկնող թեքութեան
չի հանդիպում, հետեւապէս և գետի հո-
սանքը Հայաստանի գետերի պէս անդըն-
դախոր գահալիժութեան ընթացք չունի
և ոչ էլ Ռուսաստանի գետերի դանդաղու-
թիւնը:

Բաւական մեծ գետի ջրերի մինչեւ վեր-
ջին կաթիլը օգտագործւում է ոռոգման
համար. բայց այստեղ էա, գետի մաքուր
ընթացքին զուգահեռ, ալ և ձախ ափե-
րին, սկսած յիշեալ Փերիա և Ջորմաչալ
գաւառներից, գործում են անվերջ քան-
քաններ, մի քանի անգամ աւելի հողա-
մասեր մշակելի դարձնելով, քան գետի
ջրերը կարող էին: Օրինակ՝ Նոր-Ջուղան
գետի ջրից մաս աւելի և սեպակաւան արու-
բայց այդ արուի ջուրը ոռոգման համար
բաժանելով բաւական ընդարձակ սեպակա-
կան դաշտի վրայ, որի կիսից աւելին խա-
ղողի աշէրներն են, իւրաքանչիւր իրաւա-
տիրով յատկացրած ժամանակամիջոցում,
ամառւայ շոգերին հաղիւ երկուսից երեք
անգամ ջրելու հերթ է հասնում, մինչդեռ
խաղողի այգիները տիրող տաքութեան
պատճառով շարաթական ջուր են պահան-
ջում. իսկ այդ թերին լրացնում և բա-
ւարարում են հորերի ջրերով: Ամեն այգի
իր սեպակաւան հորն ունի, երբեմն աւելի:
Ինչպէս նկատու էլ, այդ հորերն էլ քար-
հիւքների կարգին պիտի հաշուել, իրեւ
ստորերկրից պաշարի մասնակիցներ:

Գիւղատնտեսական ասպարիզում Պարս-
կաստանի կուլտուրան ամենաարժէքաւոր
արտադրանքներն ունի. երկրի մի ծայ-
րից մինչեւ միւսը, որտեղ, իրեւ անհրա-
ժեշտ պայման, ջրելու հնարաւորութիւն
կայ, հասնում և մշակւում են խաղողի
որթը, ամենաընտել և բազմաթիւ տեսակ-
ների, դրձն ու ծիրանը, նուշն ու թուզը,
չերամապահութեան և պտուղների թուփը,
ձիթենին իւղ արտադրող, խնձորն ու տուն-
ձը, ընկոյզն ու կաղիքը. իսկ Շիրազից
սկսած և աւելի հարաւ հասնում են ար-
մաւը, ֆուստն, իմոնն ու Նարինջը, և ին-
վերջինները մեծ ծառերի պէս բացօդայ

բուսնում են Գլխանում ու Մագանդարանում, Կասպից ծովի հարաւային ափերին, որտեղ վերջերս սկսել են մշակել թէյի թուփը և Հնդկաստանի ջուրը — վուշի մանվածք ստանալու: Հողամշակութեան սերմերն են՝ ցորենն ու գարին, Եգիպտացորենը, կորեկը, հաճարը, բամբակը, թամբաքունն և ամեն տեսակ բնոգեղէնները:

Երկիրը հողի պակասութեան հասկացողութիւն չունի, այլ պակասում է ջուրը, որը արժէքաւորում է հողը և մարդկային կենցաղը հնարաւոր դարձնում: Ջրի արժէքին պիտի վերագրել հողամշակութեան ինտենսիւ որոշ ձևերի կիրարկումը: Նոյն կտոր հողից պարսկերէ աշխատում է տարեկան մի քանի բերք ստանալ, որովհետեւ այդ կտորը միայն կարող է ջրել: Մարդկային եւ կենդանական աղբով, հին շինութիւնների արեւակար եղած պատերի հողերով, փողոցներից կուտակւած աղբով, անպայման երկու տարին մի տնգամ պարարտացնում է խաղողի այգիները, իսկ ամէն տարի սովորական մշակութեան դուշտերը: Ամենափոքր թեքութիւն ունեցող հողամասերի երեսը զիգզգաձև փոսերով է ծածկում, որպէսզի ջրելուց հողաշերտերը չլւացնեն, ինչ որ անխնայ տեղի է ունենում Հայաստանի բոլոր լեռնային գետառաններում: Աւելի լաւ արդիւնք ստանալու համար, փոխանակ արօրի հեշտ միջոցին՝ դիւիւլու, յատկապէս Սպահանում, Երկար սրածայր բահերով են հողը փորում: Մի իշարեւ աղբ ձեռք բերելու համար, ամբողջ օրւայ ճանապարհ են կտրում անցնում:

Սպահանից մի քանի հարկւր կիլոմետր աւելի հարաւ է ընկած Շիրազի բերրի դաշտը, որտեղ մշակում է խաղող և ստացւում է երկրի ամենագոյնական գինին, որտեղ ձմեռ չկայ եւ լիմոնի ու նարինջների մշտականաչ պարսեպներում ու բոլոր պարսկներից անչափ սիրւած և խլամամած ծաղկանոցներում Հաֆիզ և Սադիկ պարսիկ մեծ բանաստեղծների գոված սոխաներն են բրդում, և որի մերձակայքում է գտնւում Պարսկաստանի անցած փառքի ամենամեծ յիշատակարան—աւետակը: Պերսպոլիս քաղաքը, Դարեհի եւ Բասթըդոսի վիթխարի պալատի բեկորների մնացորդներով: Ոչ հին Պերսպոլիսը և ոչ

էլ Նոր Շիրազը գետ ու գետակ ունին, նման Թեհրանին. Նրանց չիջապատի մեծ դաշտերը սառերիկրիայ ջրերով են կենդանութիւն ստացել: Այժմ Պերսպոլիսի շուրջը ամառութիւն է թագաւորում և հնութեան մնացորդները անխնայ յափշտակութեան ենթարկւելով, Եւրոպայի անյագ ժողովուրդների ժողովածուների քանակն են մեծացնում:

Տեսանք որ Վանի քարհիւքների հնութիւնը Լիմանի կողմից վերապահւումով էր ընդունւել: Ուրարտացիների երկրին տիրող Դարեհը անկասկած այդ զարգացած արհեստը պատրաստի ընդունել էր նախորդ աւելի քաղաքակիրթ և իրեն նախադիւած ժողովուրդներից, հետեւապէս Վանի քարհիւքների ծագման հնութեան մասին չպէտք է կասկածել:

Շիրազից ուղեորիցով դէպի աւելի հարաւ մինչև Հնդկական Ովկիանոսը, Պարսից ծոցը, երեք շաբթ քնօրանցել կամ լեռնագոտիների պիտի մալլցիչ անցնել, որոնց մէկի վրայ, ովկիանոսի խոնաւութեան ազդեցութեամբ, կաղնի ծառերի անտառներ են բուսնում, որոնց պտուղը իրենց անասունների հօտերով այդ լեռների վրայ չուող բնակիչներին կերակուր է ծառայում: Սակայն այդ մասում եւս հանդիպում են միտին փոքրիկ և անշուն ինքնահոս առուակներ և մի գետակ: Մշակման դաշտերի մօտ հանդիպում էք զարձեւող կամ հորերի կամ քարհիւքների:

Բուշիր քաղաքը գտնւում է Պարսից ծոցի ափին և երկրի հարաւի մեծ նաւահանգիստն է, Հնդկական ովկիանոս մշտնելու համար: Այդտեղ եւ նոյն սիւստեմն է գործում, հօրն ու քարհիւք, լրացնելու ինքնասու սակաւաքանակ ջրերի պակասը:

Սպահանից դէպի արեւելահարաւ են ընկած Սզգ ու Բրման քաղաքները, իսկ դէպի հիւսիս—արեւմուտք Սուլթանաբադ, Համադան, Բիրմանշահ քաղաքները, իրենց ընդարձակ գաւառներով: Այդ բոլոր վայրերում եւս նոյն սիւստեմն է թագաւորում և ոռոգման նոյն եղանակը:

Դարերի փորձն ու պահանջը Պարսկաստանում քանքանափորների յատուկ կադրեր է առաջ բերել: Կան այնպիսի գիւղեր, որոնց բնակիչների զլխաւոր գործն է քանքանափորութիւնը և Նրանց մաքրումն

ու պահպանումը: Ամէն երկու, ան առաւելն երեք տարուց յետոյ քանքանները ներսոյց պիտի մաքրին, այլապէս խնամաւորներէի չամրացած տուններէից թափուող հողը ջրի քանակը կ'պակեցնին և լճացումներ ստեղծելով, աւերներ կ'պատճառի: Սակայն որքան փոքր է այդ ծախքը, համեմատած բաց առունների տարէց տարի անհրաժեշտ մաքրումների համեմատութեամբ: Քանքանափորները գործնական հմտութեամբ ի վիճակի են նոր փորելու և քանքանների տեղերն ու ուղղութիւնը որոշել, թէեւ Պարսկաստանում այդ այնքան էլ գծար չէ, որովհետեւ կան քանքանների շատ տեղերում դարիւր առաջ գործադրած և ներկայի ազգաբնակչութեան սակաւութեան և աղքատութեան պատճառով երեսի վրայ են ձգւած և նոր կարելի համար հարկաւոր է այդ չինը նորոգել:

Հայաստանի իբրեւ Պարսկաստանի սահմանակից երկիր, կլիմայական և հողամշակման բուսական ընդհանուր գծեր ունի, բայց մի երկրիւր իր փոքրութեամբ ոչ այնքան սակաւաբուր է և ոչ էլ այնպիսի ընդարձակ անապատներով է ձոխացած: Հիմնական նմանութիւնն այն է, որ մեր երկրում գլուղատնտեսութեան յաջողութեան համար ռոտգումը անհրաժեշտ է: Յայտնի սահմաններում, լինելիք մեր առաջարկն է, Պարսկաստանի և Ուրարտացիների օրինակն աչքի առաջ ունենալով մեր երկրի համար որոշել դիկավար սկզբունք դարձնել քարկղզիորութիւնը Հայաստանի Կառավարութեան ռոտգման ծրարագրի մէջ, քարկղզիների օգտագործումը ոչ միայն անուշադրի չթողնել, այլ առաջնակարգ տեղ տալ:

Թ. Հայաստանի ջրային ռեսուրսները.

Բնութիւնից մեր երկրին տրւած են երկու վիթխարի ջրամբարներ, որ տարւայ ձիւնաբեր և անձրևաբեր հզանակներին նախ, հետո տեղերի ջրատար ամպերը գէպի իրենց են քաշում և ապա իրենց ծոցում գոյացած վիթխարի խոռոչներում և ստորերկրեայ շերտերում ամբարում են, տարւայ ընթացքում ամբողջ երկրին մատակարարելու համար: Գոցանից մէկը Արագած լեռն է իր լայն փուռածքով, Ա-

րայի, Սպիտակի և Զաջուրի բարձունքների հետ, միւսը Աղմաղանի, Մխլախի և Գեղարքունեաց լեռների բարձունքում թառած Սեւանայ լիճը, 640 ոտք ծովից բարձր: Մեր երկրի, Պարսկաստանի հետ համեմատած, չափազանց առատ ջրերը, աղբիւրներով, գետակներով ու գետերով այդ երկու վիթխարի մասերներիցն են ոկիզրն տոնում և գահալէժ բարձունքներից գլխուում են մեր և մասամբ մեր երկու հարեւան հանրապետութիւնների դաշտային հողերը պողպէր և մշակելի դարձնում: Արագածի բարձր գագաթը չը հաշւած, երկու քանգահածներ համարեալ ենք բարձրութեան վրայ են գտնուում, առեւելքից արեւմուտք դէմ յանդիման կանգնած:

Արագածից բղխող ջրերն են, Ախուրեհանը, որ արեւելքից իւր մէջ է ընդգնում լեռան վտակները և օտորերկրեայ հոսանքի ջրերը: Սեւ ջուրը, կազմւած ամբողջովին վիթխարի աղբիւրներից և ստորերկրեայ սուզմունքներից: Այդ գետը մինչև իր դուրս գալու տեղը Արարատեան դաշտի սկսւածքում, ծածկւած է լուսայի հաստ շերտով և հոսելով ցածր մակերևութի վրայ, ընդամենը 20-25 կիլոմետր երկարութեամբ և շատ քիչ օգուտ տալով, թափւում է Արաքսի մէջ: Արագածի ամենաօգտակար գետը Քասախն է, որի ամեն մի կաթիլ ջուրը ամառայ եղանակին, գետի սկսւածքից մինչև Սեւրի հետ խառնելը, օգտագործւում է ափերի ապրող բազմաթիւ զիւղերի ճակելների ձեռքով: Արագածը Սպիտակի բարձունքներից իւր ջրերից բաժին է հանում Լոռայ Զորագետին-Դերեղչային, իսկ եղվարդի ուղղութեամբ Զանգուին: Ի վերջոյ Արագածի բարձունքներից ենք ևս երեք ևսուղում այն մեծ նաւհիները, որ փուռած են, միանգամայն անօգուտ և փաստակար եղանակով, սկսած Սարգարապատի շրջանից մինչև էջմիածնի ու Զորանքաբայի ցածրադիր հողերը: Թէ որքան ջրեր են սուղում երկրի աւելի խորը շերտերը, արտեղան նրամբարներ կազմելով, արտեղան հորերի յաճախութիւնը ապագայում կ'աւարցեն:

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ ԱՐՔԵՊՍԿ.

(Շարունակելի) (7)

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵՍԱՐԱՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐԲ

ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

ԿԵՍԱՐԱՑԻ ԵՐՐՈՐԻ ԱՆԳԱՄ ՊԱՏՐԻԱՐԲ

(1611 — 1612)

Կեսարացին այս անգամ «արժանական հրամանատար յաղթական մուտք կը գործէ Կ. Պոլիս, 1611 ին, երրորդ անգամ իբր պատերազմ»:

1611 ին իր պատերազմական տթոռի վրայ գտնուիլը ամէն տարակոյսէ զօրօք է, վասնզի այդ թուականին Ասլան Գպիր, հաւանօրէն աշակերտ կամ հետեորդ մը Գրիգոր Կեսարացիի, «ի խնդրոյ» Յակոբ Քէօթահիացի եպիսկոպոսին կոնոնազիրք մը կը գրէ ի Կ. Պոլիս առո ոսա Գրիգոր Կեսարացի պատրիարքին (Բէշլւնդիւն. Բ. 351):

Նոյն տարին կուգայ Սրուսաղէմէն զինքն գտնալ Մովսէս Տաթեացի, դառնալով առ վարդապետն իւր Գրիգոր Կեսարացի, որ եր ի Կ. Պոլիս, քանզի քաղաքական հրամանաւ նստեալ եր առաջնորդ խալիֆին՝ պատրիարք անուանք»:

Գրիգոր Կեսարացի, իր պատերազմական պաշտօնավարութեան ընթացքին, աւուր կուտայ 1612ին գաւազանի իշխանութեան թիւին, որուն ստացումէն յետոյ Մովսէս Տաթեացի կրկին կ'երթայ Շրուսաղէմ և հոն կարճ միջոց մը մնալէ յետոյ կ'անցնի Սիւնիք:

Գրիգոր Կեսարացի իր այս երրորդ պատերազմութեան ընթացքին, կարծես թէ աւելի հօրացած, խստութիւն կը բանեցնէ իր գաղառակորդներուն դէմ (Ազգագրութ. էջ 2320): Ան կը շարունակէ իր հին ատելութիւնները և կը հալածէ բոլոր մրցակիցները, կամ անոնք որոնք ունէ կերպով հաւանականութիւն կը ներկայացնէին պատրիարքութեան թեկն ածելու:

Դարանաղդի, որ անգիտակ էր անոր

պատրիարքական աթոռը գրաւելուն, Կ. Պոլիս կուգայ Տրապիզոնի ճամբով, և նաւուն վրայ կը տեղեկանայ զինքն զիմառելու եկողներէն (տե՛ս էջ 167) թէ Կեսարացին Կ. Պոլիս բերուած է եւ կրկին պատերազմ եղած է եւ ամեն խռովութիւն աղտոյ առկեալ է ի քաղաքիս եւ հնէ Յովնաննիս (Ռոնդ) վարդապետին եւ զնա ի նեղ արկեր, ոչ յիկողեցի կու թողու մտնելու եւ ոչ թոյլ կու տայ մարդոյ որ նրքեկոյթիւն առնել անհնայն ոք ընդ նմա, ոչ յիւրոցն եւ ոչ յօսարաց, և թէ ո՛րպիսի վիշտ հասոյց նմա»:

Անոնք պարտք կը համարեն նաև Դարանաղդիին ըսելու թէ «քեզ յորժամ ոք... կու յիշէ, կու խռովի քառայար, վասն այնորիկ չեմք իշխեր ի նորա երկիւղալի անիցն անց ինչ թէ՛ ե՛կ ընդ մեզ, ետքան ի մեր ժամն՝ առանց նորին հրամանին, եւ ընդդիմ ընդ առաջ զայս մեր ինչ թէ զիսացե՛կ կու խռովի ընդ մեզ, վասն այսորիկ կու հոգաւք եւ ջարեալ եմք, ի քեզն կ'աւանդեմք, եւ ի նմանէ կ'երկրլնէմք, զինչ առնելն մեր հնար ոչ զիսեմք՝ թէ որպիս առնեմք: Անհնայն եկողեցիաց քառանայն մեզի պիս եմ, ոչ ոք առ նորա անին յի իշխեր առ ինչ մերձեմալ, քանզի պատուիրեալ է անհնգուն թէ՛ վա՛յ այնորիկ, որ առանց իմոյ հրամանի ոք զսեպաղոյսն ընդունի կամ մօտն զնայ, ոչ թէ աստ միայն, այլ յամենայն տեղիս՝ յԱմասոյի եւ յԼուռմակին»:

Անոնք նաև կ'ըսեն թէ Իրինք Տրապիզոն թուղթ գրած էին որ չգայ և կ'երկայ իր ձեռքը չէ հասած, Դարանաղդի կը ցաւի եղածին համար և կ'ըսէ թէ եթէ գիտնար պիտի չի գար: Սակայն կ'ըսէ թէ արդեօք իրենց հաշտութիւնը նկատի պի-

ախ չառնէ՞ր։ Իր խօսակիցները կ'ըսեն թէ անիկա սոց պատիշոյթիւն գիտէ, ոչ աղիկու-
րիւն» (նոյն էջ 166) և խորհուրդ կու տան
իջևանիւ Խօջա Խան, մինչև որ իրենք
հրաման առնեն։ Արդարև Գրիգոր վրդ-
կեսարացի, երբ իրմէն հրաման կը խնդրեն
կ'ըսէ թէ սչեւ քնաւ կամք իմ նորա զարդ
յայտ աշխարհ, երբ յորժամ եկէտ է, քով զայ
մօս առ յիս և ուր կամք լիցի մեզ՝ անոյ զը-
նացեալ (էջ 169) ինչ որ կատարելապէս իր
պատրիարքական իրաւունքն էր։

Դարանազդի կ'երթայ իր ժողով, Կեսա-
րացի գայն կը հուրընկալէ երեք օր, սա-
կայն եկեղեցիին իրեն ընթերցում չտալուն
համար ան վշտացած՝ կը սկսի իրեն գէտ
կերպով մը դառնի։ Նախ զաղտնի քանակ-
ցելով — ինչպէս ինքն կ'ըսէ (էջ 170) — ա-
նոր աշակերտին՝ Մովսէս Տաթեացիի հետ
որ միասին երուսաղէմ երթան, և յետոյ
երբ իր հակառակորդները զինքը կ'ամբաս-
տանեն և Պատրիարքը կը մեղադրեն որ
մենք զգեց վասն այդպիսեացոյ աղաքաւ քնաւ,
որ հարածս և յաստ քոյ մեանն զոյա յայտ
աշխարհ, Դրիգոր Կեսարացի կ'ըսէ իրեն
քե օխմանայք և ժողովարդք կու տեսցանք քե՝
մեկ հազար կու հմարեմք մեծաւ ջանիւ զգանն
վաստակօք զօրքսօրե հարկաւոր կերակուրն կա-
նանց և ուրոց մերոց, արդ զոյա չեմք քա-
ւական և կարող կուսկերնոյ և կամ տուր
տայոյ։ Դարանազդի այս խօսքերը իր թըշ-
նայմիներու կողմէ ստիգծած ըլլալը կը
յայտնէ։

Դրիգոր Կեսարացի կը հրամայէ որ ան
միայ Մ. Նիկիոցու եկեղեցին, սակայն տե-
սու կը հսկողութեան տակ հրահանգելով
որ տո՛չ քարոզ եւ ոչ դաս մի՞ քողով անն էր
զոյոյ կացիք դրանցն» (էջ 171)։

Դարանազդի նամակով մը կը յայտնէ
թէ ինքն երուսաղէմ երթալու համար ե-
կած է և ուխտատարութեան չըջանին կ'ըս-
պած է, սակայն աշխարհն քով չեղ չիցի,
մի՞նչ անդեր և վշտացնով գնեալ։ Դրիգոր Կե-
սարացիի պէս իշխանութեան մարդ մը
զիւրաւ չէր կրնար մարտիլ այս խօսքերը,
ուստի կը պատասխանէ թէ ձեռ զայս և
զայն զիսեմ ո՛չ, քող եմն երսոյ յաստպով
յայտ աշխարհեմ, եւ քե ոչ՝ զիմն յոչ կու
հնծոցսնեմ, զերես կու մեմն և քաղնոյ կու
անցոցսնեմ ի պարանոցն և անեմայն քաղա-
քին նշտակ կ'ստեմն զիմն»։

Դարանազդի ասոր վրայ կը թողու ե-
կեղեցին և կը քաշուի նոճայ Խան, ուրկէ
գաղթականները կ'առնեն զինքն և սեն-
եակ վարձելով կը տանին Թոփգարու։ Ի-
րեն կ'առաջարկեն նորէն իր նախորդ հը-
րամանը էրզրու մի էյալէթի հայերը հով-
ուելու մասին նորոգել և զինքն կը մղեն
կոխի Կեսարացիի գէտ, սակայն Դարա-
նազդին յայտնելով թէ ինքն ուխտի պիտի
երթայ երուսաղէմ՝ չուզեր խնդրի հանել։

Սակայն ինչպէս իր գործերէն կ'երե-
ւայ՝ Դարանազդի հաստատուն նկարագիր
ու կորով ունեցող մէկը չէ։ Կեսարացի
շատ իրաւունք ունէր իրեն նկատմամբ
կասկածով վերաբերուելու։ Արդարեւ անի-
կա քիչ յետոյ իր նկարագրիի տարու-
թիւնը ցոյց կուտայ և գործիք կը դառնայ
Կեսարացիի հակառակորդներուն ձեռքը։

Յեղիմիակն վարդապետն Խոյ, կ'ըսէ, զեկ
վարեոյ յեկեղեցոյն կու քսէ, կ'աշխարհաց և
կու ցնծայ յոյժ անճառ խնդրեանք և քեղի-
րալից ուրախութեամբ՝ քե յիւր կողմն սնկելոց
եմք յոյ կամաւ» (էջ 173)։ Դարանազդին,
մասնաւորապէս իր անձնական հաշիւնե-
րուն ուղղին և եկեղեցւոյն շահը գործած
ըլլալը, անկէ յայտնի է որ կ'ըսէ թէ «Աս-
տուծոյ է գիտելի, որ զեա քնաւ չիի ուզեմ՝
զեմըն՝ վասն քաղաւ պատճառաց։ Թե զեկ
ի մեր հալն եւ քողեր Կեսարացին, եւ մեծ
տալիմն (գառաւթագ) եւ հի նորուն. յոյ կա-
մայ ընկեմ արար զեկը նորա»։

Արդ եթէ Դարանազդի անկեղծօրէն
երուսաղէմ երթալու համար եկած էր և
Կ. Պոլսոյ գործերուն չէր ուզեր խառնուիլ՝
պէտք չունէր Խոյին, որուն իբր թէ հա-
մակիր չէր և չէր սլ իրաւամբ իր դառ-
տիարակութեամբ և ոգով, և որուն սա-
կայն միացաւ պարզապէս Կեսարացիի գէտ։

Եւ երկարօրէն կը պտտուէ — անշուշտ
ինքզինքն որդարացնելու համար — այն
ջանքեր և հնարանակն կերպերը, որ Յով-
հաննէս Խոյ ըրած է զինքն շահելու համար։

Այս օրերուն՝ 1612 Յունիս 15ին Կ.
Պոլս կը հասնի (Ժամանակագրութիւն էջ 175)
Հոռոմէն Զաքարիա Վանեցիին, որ Մեմֆիսե-
ղիկ կաթողիկոսի կողմէն Հոռոմ զրկուած
էր, և 1611 Յունիսին Կ. Պոլս գալով,
անկէ անցած էր Հոռոմ, որ հասած էր 1611
Օգոստոսին։

Հոն եօթը ամիս մնալէ յետոյ 1612

Մարտ 27-ին Մարզպետարգի օրը՝ առանց զատական հանդեսներուն սպասելու՝ աշիկա ստիպուած էր մեկնել Հոռմէն, վասնզի, ինչպէս իրեն Կ. Պոլսէն ուղեկցող Սիմէոն զարի Հնէադի կը գրէր, «մեծ խռովութիւն եւ շփոթ անկող Ձափարիս վարդապետին հետ իւր հարեղից՝ վասն լիւր եւ անզգաւ կնոջ մի որ շրջի ընդ նոսա, կոյս եւ հաւաստի տնտեսներով զինքն, մինչ չար հաւաքուաւ այս նոսա ակամբս Փափին, զոր հրաւայեաց նոյն առաւել եղանկ Հոռմայ, եւ եր Մարզպետարգին շարարեալ (ՀԱ. 1934 էջ 69)։

Հակառակ տար սակայն Պապը անոր կուտայ առ Մելքիսեդէկ կաթողիկոս ուղղուած թուղթ մը եւ նուէրներ, որոնք Ձաքարիա առնելով կը դառնայ Կ. Պոլս, եւ ինքն հոն կը մնայ, եւ նուէրները կը դրկէ կաթողիկոսին, եւ կը հաղորդէ Պապին, վասնզի Կ. Պոլսոյ մէջ անկա բողոքողին մոռցաւ իր պաշտօնը եւ թոյլին եւ Դարաւնաղցի միանալով մեծ խռովութեան պատճառ եղաւ։

Երբ Ձաքարիա՝ Կ. Պոլս հասաւ, զօրացան Կեսարացիի հակառակորդները։ Եւ ինչպէս կը պատմէ Դարաւնաղցի, երեք վարդապետները եւ Կեսարացիին բռնութիւններէն եւ անիրաւ հարկապահանջութիւններէն ձուլաբացած քահանաները, միասին կը խորհրդակցին եւ համարչիս գործակցութեան համար համաձայնագիր մը կը կնքեն (նոյն էջ 176)։

Կեսարացիին կուսակիցները գուշակելով այս միութենէն առաջ գալիք վտանգը կը հարկադրեն Կեսարացիին որ սծողովեալ զանեմայն մեծամեծա աւարանոյն աւարախայսն իւր եւ հարցախորձ առնելով ընդ նոսա եւ հնարք վասն եկեալ հասեալ վրդովմանց գոյոյնս պտնան։

Ասոնք կ'ընտրեն չորս պատուիրակներ, որոնք հակառակորդներուն հաւաքատեղին երթալով, յանուն պատրիարքին խաղաղութեան եւ հաշտութեան խօսքեր կ'ընեն։ Ասոնք մեկնելէն վերջը քահանաները ներս կը խուսեն եւ կը բռնադատեն վարդապետները, որ բնաւ չզիջանին։ Դարաւնաղցի տրամադրիւ էր հաշտութեան, բայց Ձաքարիա, որ իբր էջմածնի նուիրակ նախապաշտութիւն կը վայելէր, կ'ընդդիմաւոր յայտնելով թէ ամէն պատրաստութիւն տեսնուած, տէրութեան միծա-

մեծներուն հետ խօսուած, եւ արքունական հարկը խոստացուած ըլլալով, ետ դառնալը անհնար է (Դարաւնաղցի էջ 177-178)։

Ասոր վրայ քահանաները առքի կը հանեն ժողովուրդը, եւ ամէնքը զիմեղով թագաւորին եւ նախարարներուն իրենց կրած հարստահարութեանց եւ անիրաւ զբոսանքներուն համար կ'ամբաստանեն պատրիարքը, որուն համար Դարաւնաղցի կ'ըսէ, «հազիւ կարացաք հանել ի միջոյ մեծա ջանիւ, որ եկեալ զմաց յերկիր իւր ի Կեսարիա», իր աթոռը (1612-ին Ապրիլ Մայիս) հազիւ 6-7 մօյս պատրիարքութիւն ընելէ յետոյ (Դր. վրդ. Դաւէթբարեան Կենսագրութիւն, Ա. էջ 14, Դարաւնաղցի, էջ 178-179)։

Իր ազգական եւ աշակերտ Յակոբ քահանայի միջոցով աշխատեալ կը ներկայացնէ. «Ամսակոյ յոյով ժամանակս եւ ձանձրացեալ ի նոցանէ հրամարեալ եկն ի Կեսարիա ուր ըստ այս քահանային կը մնայ մինչեւ 1633։

Ձաքարիա Վանեցի, իր էջմածնայ նուիրակի զիրքը կը շահագործէ ինքն յափշտակելով պատրիարքութիւնը 1612-ին, ինչպէս կը հասկցուի Պօղոս Ե. Պապին 20 Հոկ. 1613 թուակիր առ Ձաքարիա եւ առ Կ. Պոլսոյ Փրահնական գեապան ուղղած երկու նամակներէն (տե՛ս Կաթողիկէ Արշագապ. 1913. էջ 507-508 եւ էջ 551, կամ Հ. Դր. Դաւէթբարեան Կենսագրութիւն, Ա. էջ 309-316) ինչպէս նաեւ Մելքիսեդէկ կաթողիկոսին 1613-ին առ Պօղոս Ե. Պապը գրած թուղթէն ուր կ'ըսէ թէ «կարգեցաք մեզ զՁափարիս յեկեղաւթ մեր ի վերայ նկեղիցուն Կ. Պոլսոյ, մեծեղով անհի ի քաց գեապակոպոսն զայն գորոգո, ակնարկութիւն որ անշուշտ ուրիշի մը չի վերաբերի ի թէ ոչ միայն Կեսարացիին։

Փ.

ԿԵՍԱՐԱՅԻ ՉՈՐՈՐԴԻ ԱՆԳԱՄ ՊԱՏՐԻԱՐԿ

(1615 — 1618)

1612-ին պատրիարքութիւնը կորսնցնելէ յետոյ, դարձեալ քաշուեցաւ Կեսարիա իր ծննդավայրը, ուր հաւանօրէն դարձեալ իբր առաջնորդ պէտք է ընդուն-

ուած ըլլայ, թէն որոշ յիշատակութիւն մը չիկայ այս մասին:

Սակայն Գրիգոր Կեսարացի, 1612էն մինչև 1633 անկուրիկի էր որ հանդարտ մընացած ըլլար Կեսարիայ մէջ, ձևաքերը ծալած, արուած ըլլալով իր արտակարգ մաքառող նկարագրովը:

Իւրդարեւ ինչպէս կը տեսնուի անիկոյ հանդարտ չի մնար և շատ մը փորձեր կը կատարէ Կեսարիայէն Կ. Պոլիս դառնալու համար, և անցողակի յովոդոթիւններ ալ ձեռք կը բերէ:

Հազիւ տարի մը յետոյ իր երրորդ պատերազմութեան անկումէն, այսինքն 1613ին սկիզբները, յանկարծ Կ. Պոլսոյ մէջ կ'երևայ, ընկերակցութեամբ Յովհաննէս Այնթապցի «Բարեբարոյ» կոչուած Կիլիկիոյ կաթողիկոսին (1602—1622) որ զինքն եւ պիսկոպոս ձեռնադրողն էր, և Միկնա Քաջախ(*) և Միկնա Կառնեղի եպիսկոպոսներուն (Ալէքսանդրոս էջ 2321):

Կեսարացի կրցած էր համոզել Յովհաննէս Այնթապցին, որպէսզի իրեն ջախջի և Սիսի Աթոռին Կ. Պոլսոյ վրայ ունեցած հին հեղինակութիւնը ի գործ զնէ և զինք պատրիարք զնէ:

Յովհաննէս Կաթողիկոս թեւեւ համոզուած էր ասոր՝ անհնելով որ Կ. Պոլսոյ պատրիարքական աթոռը կը զրուէին էլ միւս անին ձեռնադրուած եպիսկոպոսներ:

Սակայն Կ. Պոլսու վերտարին Կիլիկիոյ աթոռին ենթարկելու և Գրիգոր Կեսարացին հոն դարձեալ պատրիարք դընելու փորձը ձախողեցաւ, վասնզի Յովհաննէս ինք պատրիարք, իր պաշտօնին սպառնացող վտանգը տեսնելով փութեայ Աղբիւրնուպոլսու, ուր էր արքեպիսկոպոսը, և յաջողեցաւ իր գիրքը պահել և 1613 Մայիս 25ին արքեպիսկոպոս լալ Կ. Պոլսէն Կիլիկիոյ կաթողիկոսը և իրեն ընկերացող երեք եպիսկոպոսները (հմտ. Գրիգոր Դաբաւաշի էջ 160—181):

(Շարունակելի) (8) Ա. ԱԼՊՈՅԱՆԻԱՆ

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

Անցեալ Դեկտեմբեր ամսուան ընթացքին, Ս. Աթոռոյ ՅԵՐԵՄ Ժողովը ինն, իսկ ԿԵՐԵՄ ԳԻՐ. ԱՆԿԱՆԵՐ չորս անգամներ նիստ ունեցաւ:

● Բշ. 30 Նոյեմ. — Պաղատանի կրթական ինքնակառավար Մր. Պոմէն, յերթնական մեկնումին առթիւ Ս. Պատրիարք Հօր հրաժեշտի այց տուաւ:

● Գշ. 1 Դեկտ. — Ս. Պատրիարք Հօր հրամանաւ, չկատարուեցաւ իր Պատրիարքական Գահակառնութեան ինքնակառավար տարեգարմը, որը Բարգէն վեհի սուգին պատճառաւ:

● Ուր. 4 Դեկտ. — Տ. Մեհրապ Սրբաղանի հանդիսակառնութեամբ Վերադառնալի թափօր եղաւ ի գերեզման Ս. Կուսին: Ս. Պատրիարք յիշոյնի քաղցեց Տ. Նիկիէ վրէ, Վատուրիսն նոր տամ ձեղ, զի սերեւիք զմիմանոյ քանարանով. ցոյց տուաւ քրիստոնէական սերունդ համոզման սրբաբնութիւնը, իրեն աստուածային առաքելութեան հրաշքովը մը մարդուն մէջ:

● Կիր. 6 Դեկտ. — Ս. Պատրիարքը քաղցեց Մայր Տաճարին մէջ. Նիսի առնելով օրուան Աւետարանին, խօսեցաւ երկրաւոր իրերու համար անհոգութեան փառաբանութեան անհոգութեան քաղցեց:

● Դշ. 8 Դեկտ. — Տ. Գեորգ Արքեպոս. Առնեւեան, Ժամանեց Կ. Պոլսէն գալով Ըստ սովորուածին, Միաբանութիւնը Վերադառնալի առաջնորդեց ի Մայր Տաճար, ուր աղօթեց և ուստաւորական զգացմամբ խօսեցաւ համառօտիւ:

● Եր. 12 Դեկտ. — Ի տօնի առաջին լուսաւորչաց, Տ. Գեորգ Արքեպոս. պատրիարքը Սուրբ Գլխագրի սեղանին վրայ, և խօսեցաւ ազգութեան քաղց մը:

● Կիր. 13 Դեկտ. — Ս. Պատրիարքը մատուցեցաւ ի Ս. Յարութիւն, ուր քաղցեց Տ. Պապ վրէ, Նիսի առնելով երկուսն տունէն, խօսեցաւ Հայ Եկեղեցւոյ առաքելականութեան մասին. ընդլայնելէ վերջ մը Եկեղեցւոյ առաքելականութեան պատմական փաստը, ծանոթացաւ այդ տարեգրելին աւելի բարդական արձանները վրայ, հաստատելով թէ չէ մարտառաքելականութիւնը քրիստոնէական գործօն կանգնէ. զոր առնելու միշտ Հայ Եկեղեցին, և զոր պէտք է աւանանայ այժմ աւելի քան երբեք:

● Բշ. 14 Դեկտ. — Տ. Գեորգ Արքեպոս. մեկնեցաւ:

● Գշ. 15 Դեկտ. — Խալապատ Բաղան Պապի առթիւ, Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Մեհրապ Սրբաղանի և Տ. Հայրիկ վրէի այցելեց Միւսթիֆէ Զ. Ին և կարգ մը երեւեաց:

● Եշ. 17 Դեկտ. — Հարց երկրպագեցող տօնին առթիւ, Ս. Միկաբայ մատրան մէջ տարեկան Ս. Պատրիարքը մատուց խոստովանահայր Տ. Մուշեղ վրէ:

(*) Յովհաննէս Այնթապցի յաջորդած է իր կաթողիկոս Կիլիկիոյ (1622—1632) և մեռած է երգրեկա (Քալէմարիսիան. Կեսարացիութեան էջ 14):

● Կիր. 20 Դեկտ. — Մայր Տաճարին մէջ քառօրեց Ծ. Միւռն Վրդ., նիւթ առնելով Ս. Նիկողայոսի երէկ կատարուած տօնէն, քրիստոնէական բարոյականի տեսակէտով թելադրական խորհրդածութիւններ եղրակացուց Ս. Հայրապետին կենսագրական մանրամասնութիւններէն:

● Դշ. 22 Դեկտ. — Ս. Կուսին յղութեան տօնին առթիւ, շերաշարաւոր թափօր կատարուեցաւ ի Գեթեմանի, գլխաւորութեամբ Տ. Մեհրապ Սրբազանի, որ պատարագեց, և մկրտուեալ երանեցեան ինծ մանեայն աղգքն ճարարանով քարոզեց, և պանծացնելով ռուր Կուսին գեղարարեց արժանիքները, անոր մէջ մատնանշեց զերբերջանիկ մօր տիպար զեմբը:

● Դշ. 23 Դեկտ. — Անկիւրեան եկեղեցւոյ Երուսաղէմի եպիսկոպոսը Ս. Գառնարէքը շօրացելեց, կանոնիկոս Տ. Գրիգորիէի և քանանայի մը ընկերակցութեամբ:

● Ուր. 25 Դեկտ. — Լատինաց Ս. Ենուէղի տօնին առթիւ աւագ թարգման Տ. Հայրիկ Վրդ. ըստ իրաւական սովորութեան Բեկդիւնէ մզնաց ու ներկայ գտնուեցաւ Կանդիական կարգին:

● Եր. 26 Դեկտ. — Ս. Գառնարէքը, ընկերակցութեամբ Տ. Մեհրապ Սրբազանի և Միարանից, շնորհաւարական այց առաւ Լատին Գառնարէքին, Ֆրանչիական Միարանութեան և Անկիւրեան եպիսկոպոսին:

● Կիր. 27 Դեկտ. — Ս. Գառնարէքը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն:

● Բշ. 28 Դեկտ. — Բռնեան անձրին ու սառտիկ ցորեց, որունք երէկ ցերեկ և գիշերն ի բուն շարունակուեցան, այսօր թանձրացան ի ձիւն: Վեց տարուան մէջ այս երկրորդ անգամ լինելով հերմիցաւ երւուաղէմ:

— Աւագ թարգման Տ. Հայրիկ Վրդ., ըստ աւանդական սովորութեանց, ներկայ գտնուեցաւ Ս. Ենուէղեան Տաճարի ընդ. առնելով ի պանդանութիւն աղգային իրաւանց:

Ն Ո Ւ Է Ի Ն Ե Ր

Շնորհակալութեամբ եւ օրհնութեամբ կ'արձանագրեմ 1936 տարւոյն մէջ Սրբոյ Յակոբեանց ամառին մէջ Սրբավայրեան համար եղած հետեւեալ բարեպաշտական նուէրները.

1. Կիւրարեանի Տիկին Գեղանոյշ Սարգիսեան, սպիտակ կտաի վրայ ինքնաձեւագործ երկու կողմուսայ:

2. Ալեքեանդրաբեանի Զիւնուհիայի այրի Տիկին Սրբուհի Նիկողոսեան, վեց հաս զոյնզոյն խաչի բոնիչ:

3. Գիւրգիսի Օրորդ Վիկտորիա Զիւնուհիայի.

եւ, Ս. Աստուածածնի գերեզմանին մէկ մասանի՝ սպիտակ օղակով ու սեւ խառով:

4. Մարաշի Տիար Յակոբ Տաքէեան, 2,10 X 1,30 մէր մեծութեամբ մէկ գորգ:

5. Դամասկոսեանի Գեորգիոսի Տիկին Վիկտորիա, մանրակապովն հստի վրայ սիւղեմի բանուած մէկ ծածկոց:

6. Տիւրքիայի Օրորդ Մաննիկ Թովմասեան, Ս. Դիւղիդի դրան կապոյտ արլաւ մէկ վարագոյր:

7. Բեթլեհեմի (Կրետէ) այրի Տիկին Մանիա Արքեան, կապոյտ արլաւի վրայ ինքնաձեւագործ մէկ խաչի բոնիչ:

8. Դարիդարեանի Վանեցի այրի Տիկին Հայկանոյշ Յովաննէսեան, Մէկ ժամաւոր գօթ, արծաթեալ միւնկագորգ. Մէկ փոքր մասնաւոր արծաթեալ՝ սպաք բանուած:

Մէկ ղեղին պղինձէ թաւ Բանդակագորգ եւ իր պնակը՝ նոյն նիւթէ:

Մէկ զոյգ ժամաւոր բազմաւ, կապոյտ բաւիճ ու կարմիր կերպաւ:

Երկու սպիտակ կտաւ սեղանի գաղղ՝ ինքնաձեւագործ:

Երեք խաչի բոնիչ՝ զանազան նիւթերէ. երկու մեծաւոր բոնիչ՝ մին սպիտակ կտաի վրայ ինքնաձեւագործ եւ միւսը՝ մեծաւ, եզերք ինքնաձեւագործ:

Երկու Յայսմաւորի ծածկոց, մին՝ ինքնաձեւագործ եւ միւսը մեծաւ:

Յորս կողմուսայ, երկուք՝ կտաի վրայ ինքնաձեւագործ եւ երկուք զոյնզոյն մեծաւ:

Մէկ Բիւրմանի շալ:

Երեք վարագոյր զանազան տեսարաններ ներկայացնող սպումը նկարներով:

Մէկ Ս. Յարութեան Հրեանի Վէմին ծածկոց՝ ինքնաձեւագործ:

Երկու բարձի երես օղակով նկարներով:

Մէկ արծաթ օղակով հազիւ մասանի՝ Ս. Ենուէղեան. Մէկ զոյգ մին պատկերով պոսե՝ Ս. Ենուէղեան:

9. Այնթապի Տիկին Ա. Ն., մէկ սեղանի ծածկոց ինքնաձեւագործ եզերքներով, Ս. Աստուածածնի անձրիք:

10. Հոգ. Տ. Բարսեղիւնեան Ս. Վրդ. Թագանեան Զնուհիայի, մէկ փիլոնի հարմանդ՝ զոյգ մը արծաթեալ սկեպտրով սեղաններով:

Մէկ ձեւապիւր աւետարան:

11. Հանգիստեղիցի Մանուհի Գեորգի Զեմպեան, մէկ օխա Անթոքի ամուս խաչ:

12. Խորդուկէն Արծ. Տ. Յարութիւն Բշ. Շերպէթեան, մէկ տապիւն նիւթի կաղապար:

13. Ս. Աթոռոյսի միարան Հոգ. Տ. Եսայի Վրդ. Աթաբեկեան, մէկ փոքր գորգ՝ Ս. Կերեզմանի ժամաւոր նամար:

14. Գարեգնատանցի Տէր եւ Տիկին Արշակ եւ Սիրան Բարսեղեան, սպիտակ մեծաւոր վրայ նկարագործ մէկ ծածկոց:

ՄԵՍՐՈՒՄ ԱՐՔԵՊՍ.

Proprietor — His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem Armenian Patriarchate, Jerusalem.

Editor — Father Hayrik Aslanian, Armenian Convent, Jerusalem.

Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.